

myntstudier

2010:2 - December

Mynttidskriften på Internet

www.archaeology.su.se/numismatiska

Undersökningarna vid Ire gård, Hangvar sn, Gotland

Dan Carlsson & Kenneth Jonsson

För fjärde året i rad har arkeologiska undersökningar genomförts av en gårdsplats på Gotland, som ett led i Dan Carlssons forskningsprojekt *Den gotländska gården*. Tidigare undersökningar har rört gården Klints i Othem socken, Långume i samma socken, Lilla Hultungs i Bunge socken, och nu senast Ire gård i Hangvar socken (före detta Elinghem socken) på norra Gotland.

Undersökningarna genomfördes som fältkurser i samarbete med folkhögskolan i Fårösund, öppna för vem som helst att delta i. Deltagarna är som regel förlagda till folkhögskolan och utgrävningar har skett inom rimligt avstånd från skolan. Kursen är även öppen för internationellt deltagande och denna gång var det ett tiotal utländska studenter, huvudsakligen från USA och Kanada.

Undersökningarna av Ire gård genomfördes under juli månad 2010 och vi kom att totalt undersöka ca 120 m². Syftet med undersökningarna var att belägga när gården etableras på platsen. Tidigare undersökningar har gett indikationer på att det är en markant omflyttning av bebyggelsen på Gotland under loppet av 1000-talet (Östergren 1989), då huvuddelen av bebyggelsen omlokaliseras till de lägen de har när vi möter dem i den äldsta detaljerade kartan över ön, upprättad kring år 1700.

Gården och landskapet

Utgångspunkt för undersökningarna i Ire var konstaterandet att gården flyttat från sitt läge år 1696 till ett annat läge ett antal år senare, vilket innebar att den

Redaktionellt

Myntstudier utges av Numismatiska Forskningsgruppen (Gunnar Ekströms professur i numismatik och penninghistoria) vid Stockholms Universitet. Ansvarig utgivare och redaktör är Kenneth Jonsson. Artiklarna kommer enbart att behandla mynt och därmed relaterad information, d.v.s inte medaljer, sedlar och polletter.

Distribution sker endast i detta elektroniska format (PDF), som alla intresserade själva kan skriva ut på papper. För att skriva ut den laddar man ner filen till sin egen dator. För utskrift krävs Adobe Reader som går att ladda ner gratis från Adobes hemsida: www.adobe.com

Skriv lämpligen ut uppslag som börjar med udda sidor först och vänd därefter sidorna och skriv ut jämna sidor. Efter vikning har man tidskriften i A5-format. Bilderna blir bäst om man använder en laserskrivare med 1200 punkters upplösning per tum. Äldre nummer kan hämtas från hemsidan (se ovan).

Antalet nr per år varierar. När insända manuskript fyller ut ett nytt nr läggs det ut på hemsidan.

Artiklar kan skickas med e-post till: kenneth.jonsson@ark.su.se eller på diskett till Kenneth Jonsson, Numismatiska Forskningsgruppen, Stockholms Universitet, 106 91 Stockholm. Bilder kan skickas i elektroniskt format (TIFF eller JPEG) eller per post som vi skannar in.

gamla gårdsplatsen var möjlig att undersöka. Gårdsplatsen har dock inte legat orörd till våra dagar, då området där gården låg under medeltid kom att odlas upp under loppet av 1700-talet, vilket innebär att gårdstomten är tämligen omörd.

Det visade sig vid undersökningen att delar av området togs ur bruk som odlingsmark vid mitten av 1900-talet, medan den södra delen brukades in i vår tid. Idag är gårdsläget betesmark.

Gården Ire ligger helt isolerat i norra delen av den forna Elinghems socken, som under loppet av 1700-talet inkorporeras i Hangvar socken. Under 1600-talet utgjordes socknen av fyra gårdar. I norr finns Ire gård, i söder Gullauser gård och centralt i socknen, i anslutning till kyrkan, gårdarna Bäcks och Austers. Det kan synas märkligt att fyra gårdar bildade en egen socken och därtill både byggde en kyrka och byggde om den under 1200-talet. Det är i sammanhanget säkerligen så att det under vikingatid-tidig

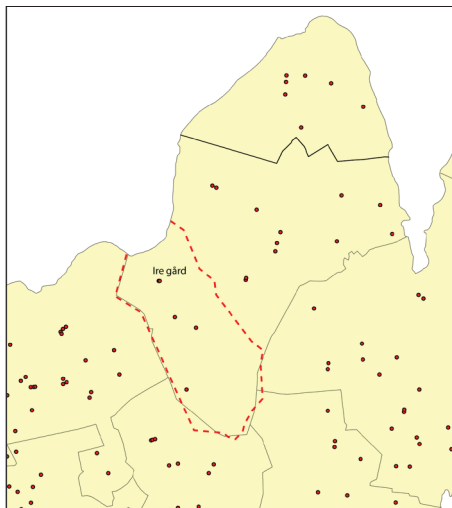

Fig. 1. Gården Ire i Elinghem socken. Socknen utgjordes under 1600-talet av fyra gårdar, Ire i norr, Gullauser i söder och centralt i socknen Bäcks och Austers intill kyrkan. Under loppet av 1600-1700-talet inkorporerades socknen i Hangvar socken och kyrkan överges och är i dag en ruin. Karta: Dan Carlsson.

Fig. 2. Ire gård 1696. Kartan visar odlingslandskapet vid Ire gård. Åkerlandskapet är uppdelat på två områden, belägna närmare 1 km från varandra. I väster ligger gården Ire centralt i åkerlandskapet. I öster finns ett åkerområde som går under benämningen Ringsle. Det senare området kan indikera var Lilla Ire låg innan den försvann på sannolikt 1300-talet. Det kan dock även röra sig om en ödegård med namnet Ringsle (Ringslan eller motsvarande), vilket då skulle betyda att Lilla Ire sannolikt legat intill Stora Ire (Ire i kartan) i väster. Foto: Dan Carlsson.

medeltid fanns fler gårdar i socknen än vad som återfinns i de äldsta historiska källorna, vilka kom att ödeläggas framför allt under 1300-talets mitt i samband med digerdöden.

Ire gård har sina marker väl samlade i norr (Fig. 1.). Av äldre kamerala källor framgår det att gården under medeltid var delad i Stora och Lilla Ire, en benämning som följer med in i sen tid. Vi vet inte exakt när Lilla Ire upphörde att finnas till, men det framgår av källorna att den går upp i stora Ire, som framgent i källorna enbart benämns Ire. Sannolikt sker detta under 1300-talet och Lilla Ire är ett konkret exempel på ödeläggelsen av gårdar under medeltiden (Fig. 2.).

Var Lilla Ire låg är långt ifrån klarlagt. Ser man till ägorna på 1600-talet finns det två möjligheter. Den ena är att gården låg i direkt anslutning till dåvarande Stora Ire, dvs inom det västra åkerlandskapet. Den andra

möjligheten är att den låg i anslutning till det i öster belägna väl arronderade åkerområdet intill vägen till Hangvar. Detta område går under benämningen Ringsle. Här finns också rester av en järnåldersgård i form av två husgrunder. Ett alternativ är att Lilla Ire har legat intill Stora Ire i väster och att åkerområdet i öster utgör de synliga spåren av en ödegård som då sannolikt försvunnit under loppet av 1300-talet. Det kan således vara på det viset att det under medeltid fanns tre gårdar i anslutning till nuvarande Ire gård.

Undersökningarna

Våra undersökningar rörde gårdsplatsen i väster, så som den framträder i kartan från 1696. Ytterligare en utgångspunkt var resultatet av en tidigare översiktlig undersökning genomförd av Gotlands museum under 2009 i samband med att kommunen la ner VA-ledningar i området. Sträckningen av

Fig. 3. Utgrävningarna skedde som sommarkurs i arkeologi i samarbete med folkhögskolan i Fårösund. Den mörka jorden i bildens nedre högra del visar på det underliggande kulturlagret från äldre romartid. Foto: Dan Carlsson.

Fig. 4. I det övre boplatslagret framkom flera helt cirkelrunda lerbottnar, mellan 0,7-1,2 meter stora. De innehöll i stort sett enbart obränd lera med inslag av mindre sten. Foto: Dan Carlsson.

ledningen kom att gå tvärs över gårdsläget för Ire gård. Undersökningarna gav som resultat ett stort antal stenskodda stolphål, där vissa av dem tolkades som troligen vikingatida, och ett undre kulturlager i form av en boplat med stort inslag av keramik, svart jord och en hård. En ^{14}C datering av hårdens visade på äldre romersk järnålder (Fig. 3).

Våra undersökningar genomfördes som ett antal schakt, utlagda över gårdsläget, så som det finns utmärkt i kartan från 1696. Undersökningarna gav vid handen att det fanns två tydliga horisonter av boplatser åtskilda av ett mäktigt flygsandslager på upp till 0,3–0,4 meters tjocklek. Det övre lagret karaktäriseras av ett relativt tunt kulturlager med ett flertal stolphål, därtill en markant avskrädeshöj och fyra cirkelrunda ”lerbottnar”.

Fyndmaterialet var tämligen rikligt i detta lager, bestående av ett stort antal krukskärvar, en hel del järnföremål såsom nycklar, knivar, hästskosömmer, spikar, nitar etc, men också pärlor och rikligt med fönsterglas. Även ett antal mynt påträffades med dateringar från 1000-talet fram till 1671 (se nedan). Dateringen av detta övre

kulturlager sträcker sig från 1000-talet till slutet av 1600-talet (Fig. 4.).

Sländtrissa med runor

Ett av de mer fascinerande föremålen från det övre lagret var en sländtrissa i bly, ett i och för sig knappast märkvärdigt fynd sett från den gotländska horisonten. Men av det skälet att sländtrissan är dekorerad med runor, vilka synbarligen har ristats in

Fig. 5. Sländtrissa i bly med gjutna runor. Inskriften tyds; fu fo fa fi fe, och är uppenbarligen ett så kallat syllabarium, dvs en stavelsesekvens för läsundervisning. Skala ca 2:1. Foto: Dan Carlsson.

Fig. 6. Profilen visar de tre horisonter som fanns på platsen. Överst ett kulturlager från sen vikingatid-medeltid med ett kraftigt stolphål med delvis bevarade trärester. Stolphålet är nedgrävt i ett markant flygsandslager, här ca 0,4 meter tjockt. Under detta ett kraftigt mörkfärgat kulturlager innehållande en del ben och keramik med datering till äldre järnålder. Platsen har uppenbarligen råkat ut för sandflykt som begravn den äldre bopplatsen. Foto: Dan Carlsson.

i gjutformen, inte i trissan självt vilket är mycket ovanligt.

Thorgunn Snædal har tolkat runorna och konstaterar att det uppenbarligen är ett så kallad *syllabarium*, dvs en stavelsesekvens för läsundervisning (muntlig uppgift). På trissan står ”fu fo fa fi fe. Alla runorna är tydliga. Sekvensen handlar om den första runan i runraden och stavelserna kommer i samma ordning som på en trätrissa med stavelsesekvenser som påträffats i Sigtuna år 2000 och i lager som dateras till 1000-talets första decennier (Gustavsson 2007).

Det finns såvitt bekant endast en sländ-trissa tidigare från Gotland med runor, även den i bly. Den är från Valla i Rute socken (Gotlands Runinskrifter Rute socken, nr 326). Den har dock runorna ristade med en

kniv. På den står det sannolikt ”Rotrud(?)”, troligen ett kvinnonamn.

Översandad bopplats

Det senvikingatida och medeltida kulturlagret var tämligen distinkt, och vilade som ovan sagts på ett upp till 0,3–0,4 meter tjockt flygsandslager. Under detta sandlager framkom ställvis ett mycket kraftigt och sotigt kulturlager med en större central hård och stora mängder av grov, svart keramik och en del ben. En ¹⁴C datering av lagret visar på att det hör hemma i tiden runt Kristi födelse. Området omedelbart norr om, beläget ut mot havet, utgörs av kraftiga sandvallar och det är tydligt att bopplatsen ödelagts genom sandflykt (Fig. 6.).

Översandningen har som vi kunnat

Fig. 7. Undersökningarna har visat att det i anslutning till Ire gård finns fyra bebyggelselägen, vilka, som det ser ut, avlöser varandra. Äldst är bebyggelsen under gårdsläget 1696 och härstammar från tiden kring Kr. födelse. Vid översandningen flyttas bebyggelsen ca 500 meter mot sydväst, där idag de synliga spåren av en järnåldersgård finns. Vid övergången mellan äldre och yngre järnåldern flyttas bebyggelsen till ett nytt läge, länge mot öster. Under loppet av 1000-talet flyttar bebyggelsen till det läge gården har när kartan upprättas 1696, varefter den i början av 1700-talet flyttar ca 100 meter längre mot norr, ut mot landsvägen. Foto: Dan Carlsson.

bedöma inte enbart rört själva boplatsen utan även gårdens åkrar, vilket fått till följd att man varit tvungen att flytta. Förmodligen flyttade man boendet ca 500 meter längre mot sydväst där idag resterna av en äldre järnåldersgård (stengrundsgård) är belägen. Att reda ut den totala historien i området låter sig inte göras på de begränsade undersökningar som genomförts men man kan notera att vi intill järnåldersgården påträffade en romersk denar och i åkern 40–60 meter söder om gårdsläget, ett fragment av ett arabiskt mynt och delar av vikingatida smycken från 900-talet.

Troligen skall man se området som bebyggt kontinuerligt från den äldre järnåldern fram till 1700-talet. Man kan härvid ana en flyttning av bebyggelsen vid ett par

tillfällen. Den första flytten sker omkring vår tideräknings början eller strax efter som en följd av översandning. Man flyttar då sannolikt till läget för den idag synliga järnåldersgården ca 500 meter sydväst ut (Fig. 7.).

Under loppet av den yngre järnåldern flyttas sannolikt bebyggelsen ca 400 meter mot öster, till området för de påträffade vikingatida föremålen och det arabiska myntet, för att under 1000-talet flytta ca 50 meter till det läge bebyggelsen har vid upprättandet av kartan över Ire 1696. Här blir gården kvar till början av 1700-talet, då den flyttar ca 150 meter mot nordost, ut till landsvägen. Här finns den fram till 1940-talet då gården brinner.

Ett olöst problem är dock frågan om relationen och placeringen i landskapet av Lilla

Ire i relation till Stora Ire. Undersökningarna kan inte belysa den frågan, men en gissning är att Lilla och Stora Ire har legat intill varandra och att Ringsle, i kartan utmärkt som åkerområdet en dryg kilometer längre österut, är resterna av en ödegård från medeltid med rötter i äldre järnåldern.

Myntfynden

Sammanlagt hittades det 25 mynt i samband med undersökningen varav 23 hittades i de schakt som togs upp. Mynten har bestämts före konservering. Några mynt är helt eller delvis så starkt korroderade att de f.n. inte kunnat bestämmas i detalj. Ett mynt är från romersk järnålder, fyra är vikingatida, 15 är medeltida och fem är från nyare tid. Förutom fem mynt är alla gotländska. De medeltida mynten domineras helt av gotländska mynt. Det enda undantaget är ett tyskt mynt präglat i Dortmund för kung Maximilian I 1493–1508.

Romerska riket

1. Marcus Aurelius 161–180. Rom 165. Denar. Sittande Roma. RIC 138. 2,62 g. (F563)

Det äldsta myntet är en romersk denar som hittades på åkern utanför utgrävningen. Av de 7.811 romerska denarer som har hittats i Sverige är 6.632 funna på Gotland. På Gotland har det tidigare funnits många lösfunna denarer och i samband med undersökningar under senare år i samband med projektet Ett plundrat kulturarv har antalet vuxit kraftigt. Då har det hittats denarer i socknar på Gotland som tidigare saknade fynd och f.n.

Fig. 8. Romerska riket. Marcus Aurelius 161–180. Rom, denar 165 (mynt nr 1).

har denarer hittats i 68 av öns 93 socknar. Hangvar är en av de socknar där inga denarfynd var kända före utgrävningen i Ire. De visar att denarer har cirkulerat i betydande omfattning på ön. Fyndlägena för lösfunna denarer speglar gårdslägena kring 300-talet e.Kr. eftersom de importerades långt efter att de hade präglats på 100-talet e.Kr. De är normalt mycket kraftigt slitna, men en liten andel är bättre bevarade. Det skulle vara intressant att undersöka om de mindre slitna exemplaren är vanligare bland de lösfunna exemplaren jämfört med mynt i skattfynden, d.v.s. om de skulle kunna peka på att denarer även importerades i mindre omfattning redan under samtiden. Det som skulle tala mot det är främst att det inte finns något enda skattfynd på Gotland med välbevarade denarer.

Kalifatet

2. Abbasid. Harun al-Rashid (med al-Amins namn). Madinat al-Salam? 182 eller 185 e.H. (798/9 eller 801/2 e.Kr.). 1,00 g, fragment (mindre än ½) (F 461)

Tyska riket

3. Myntort? (Niederlothringen). 0,95 g. (F 427)
4. Strassburg? Biskop Wizelin (Hezilo) 1048–1065 ca 1050. Dbg 1845. 0,94 g (F 445)
5. Ej närmare bestämbar. 0,44 g, fragment (ca ½) (F 418)

Av de fyra vikingatida mynten är ett präglat i Kalifatet och tre är präglade i det Tyska riket. Islamiska mynt präglade i Kalifatet är mycket vanliga i svenska fynd. Av ca 86.400 ex. är ca 68.000 funna på Gotland. Längre var arabiska mynt på Gotland från 900-talet betydligt vanligare än de som präglats på 800-talet eller tidigare. När Spillingsskatten hittades 1999 (14.300 araber, slutmynt 870/1), minskade skillnaden betydligt. Dirhemen från Ire har sannolikt hamnat i jorden under 800-talet och faktum

Fig. 9. Tyska riket. Strassburg? Biskop Wizelin (Hezilo) 1048-1065? ca 1050 (mynt nr 4).

kvarstår att då var arabiska mynt inte lika vanliga som på 900-talet.

Av de tre tyska mynten är ett fragmentariskt ex. (5) alltför dåligtpräglat för att det ska kunna bestämmas. Ett annat ex. (2) avbildar en kyrklig person på åtsidan och frånsidan visar en bild av Maria mellan bokstäverna S(ancta) och M(aria). Mariabil-den gör att den bör ha präglats på en ort där hon var skyddshelgon och med ledning av svenska fynd kan typen dateras till ca 1050 (Engström 1995, typ 10). Den har tidigare omväxlande förts till Würzburg resp. Speyer, men varken datering eller fabrik passar på någon av dessa orter och Maria är inte skyddshelgon i Würzburg. Maria var också skyddshelgon i Strassburg och där finns en omfattande myntning för både kejsaren och biskopen. Biskopens myntning var sporadisk och det finns en lucka i myntningen mellan ca 1015–1053, där denna typ skulle passa in både vad gäller typ, fabrik, vikt och tid ca 1050.

Ett tyskt mynt (3) visar ett högervänt huvud, medan frånsidan har ett obestämbart motiv. Stilmässigt hör den hemma i perioden ca 1020–1060 i området kring Lüttich/ Maastricht.

Med tanke på att endast en mindre del av gårdsytan är undersökt pekar de tre borttap-pade tyska mynten på att gårdens ekonomi var mycket god på 1000-talet.

Gotland

6. Visby? Penning ca 1225–1245. Kors med bokstäver i korsvinklarna (Rutat kors. LL XXII:A:2a. 0,14 g. (F 444)

7. - - Stjärna med punkt i vinklarna. Jfr LL XXII:B:6a. 0,12 g (F 433). Ensidig? Tygrester på frånsidan
8. - - Kors med bokstäver i korsvinklarna. LL XXII:B:7a. 0,09 g, fragment. (F 449). Ensidig
9. - Penning ca 1225–1288? 0,11 g. Jfr LL XXII? (F 562)
10. Visby. Gote ca 1380–1420. LL XXXV:B:3.. 0,68 g. (F 423)
11. - Gote ca 1420–1440. LL XXXV:C:4. 0,70 g (F 440)
12. - - LL XXXV:C:4. 0,60 g (F 421)
13. - Penning (W-brakteat). 1440-tal. 0,12 g. LL XXXIV:B:2a. (F 439)
14. - - 0,11 g. LL XXXIV:B:2a. (F 442)
15. - - 0,09 g. LL XXXIV:B:2a. (F 420)
16. - - 0,08 g. LL XXXIV:B:2a. (F 424)
17. - Hvid. Ca 1450–1480. LL 2. 0,57 g (F 435)
18. - - LL 4c. 0,63 g (F 426)
19. - Hvid. 1520-talet. 0,46 g. LL 5a (F 436)
20. - Skilling 1536. 0,92 g. LL 7 (F 422)
21. Köpenhamn. Hvid u.å. (1554). LL 11 (F 456)

Tre mynt hör till den gotländska myntningen ca 1245–1245. Baserat på myntämnets form och vikt kan sannolikt ytterligare ett mynt, som ännu inte har konserverats, föras till samma period eller ca 1245–1288. Det är under denna tid (ca 1245–1288) som gotländska mynt dyker upp i större antal i hopade fynd från kyrkor och prästgårdar, medan fynd från profana miljöer är långt färre (Myrberg 2008, fynd 85–135 passim). Skillnaderna illustreras här i fig. 11.

De nya fynden från Ire, liksom inte minst fynden från Fjäle i Ala sn (10 ex. hittade i en totalundersökt gårdsmiljö), visar att mör-

Fig. 10. Gotland. Visby? Penning ca 1225-1245 (mynt nr 6).

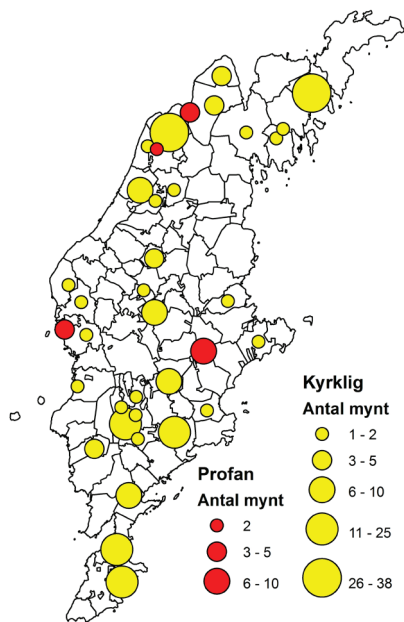

Fig. 11. Gotländska penningar ca 1225-1288 funna i kyrklig miljö (gult) resp. i profan miljö (rött). Ire är den nordligaste fyndorten i profan miljö.

kertalet i profan lantlig miljö är mycket stort. Att kartan inte ger en rättvis bild av myntcirkulation utanför kyrkorna är uppenbart.

Den äldsta gotländska myntgruppen, präglad ca 1140–1225, saknas i fyndmaterialen, men myntningen var omfattande och avsaknaden kan beror på att undersökningen inte täckte det område där bebyggelsen var lokaliserad under den perioden. Samtidigt kan man konstatera att de hopade fynden totalt från denna tid är betydligt mindre omfattande (Myrberg 2008, fig. 6.2–5). Det tyder ändå snarast på att hanteringen av mynt ökade kraftigt på 1200-talet.

Penningarna med W slogs i Visby, som nu övertagit mynträtten, sannolikt fr.o.m. inbördeskriget 1288 t.o.m. 1450. Alla ex. som hittades i Ire är starkt kopparhaltiga och därför sena. Att det äldre skedet inte är representerat kan även här bero på att

Fig. 12. Gotland. Visby. Penning (brakteat) ca 1440-talet (mynt nr 14).

undersökningarna inte berörde gårdsläget för perioden ca 1245–1380 (se även nedan). Starkt kopparhaltiga exemplar dominerar totalt i kyrkfynden på Gotland, där de ibland kan hittas i tusentals ex. Mynntningen måste ha varit enorm och frågan är om alla verkligen kan ha präglats under en så kort tid som 1440-talet. En möjlighet är att myntningen fortsatte efter att man infört dansk mynträkning ca 1450. När den nya mynträkningen infördes kan också behöva diskuteras (jfr Östergren & Jonsson 1998).

Den gotländska örtugen (goten, värd 12 penningar), som präglades fr.o.m. ca 1340 (Jensen 1985), är representerad med 3 ex.

Fig. 13. Gotland. Visby. Hvid. Ca 1450-1480 (mynt nr 12).

varav en från perioden ca 1380–1440 och två från perioden ca 1420–1440. Mynntningen pågick sen till ca 1450. Inom denna långa period kan man konstatera att silverhalten i mynten sänktes drastiskt för att i slutet mest likna kopparmynt.

De fyra ex. som hittats i Ire tillhör alla slutet på denna period, traditionellt dateras de då till 1440-talet. Två hvider (4-penningar) dateras till inledningsskedet av den nya mynträkningen ca 1450–1480. I (de mycket få) skattfynden från 1400-talets andra hälft finns ett stort inslag av danska hvider som helt saknas i Ire. Vidare är gotländska hvider från 1400-talet svagt representerade i skattfynden, men vanliga i Ire. Det visar på

Figur 14. Gotland. Visby. Hvid, 1520-talet (mynt nr 19).

problemen med att skattfynd och lösfynd kan ge olika bilder av myntcirkulationen.

I förhållande till 1400-talet är 1500-talet sämre representerat i Ire; bara ett ex. från vardera 1520-, 1530-, och 1550-talet.

Fig. 15. Gotland. Köpenhamn. Hvid u.å. (1554) (mynt nr 21).

Sverige

22. Karl XI. Avesta. 1/6 öre sm 1671. SM 361. 6,37 g (F 438)

23. Fredrik I. Stockholm. 1 öre km 1724. SM 346. 4,38 g (F 564)

När den gotländska myntningen hade upphört cirkulerade danska mynt på ön fram till 1645, då Gotland åter blev en del av Sverige. Det kan noteras att de annars vanlig danska 1- och 2-skillingarna från 1600-talets första decennier saknas.

De yngsta mynten från Ire är två mynt från Karl XI och Fredrik I (den senare hittades på åkern 200 m söder om undersökningsområdet) som präglades i miljonupplagor och de hade mycket låga nominella värden.

Tyska riket

24. Dortmund. Kung Maximilian I 1493-1508. 1/4 stüber. 0,56 g. Berghaus 118.

Fig. 16. Tyska riket. Dortmund. Kung Maximilian I 1493-1508. 1/4 stüber (mynt nr 25).

Det tyska myntet från Dortmund kommer från en tid då tyska mynt är mycket ovanliga i svenska och gotländska fynd. Det förändrade sig en bit in på 1500-talet, då tyska mynt åter förekommer liksom i början av 1600-talet.

Obestämd

25. Obestämd före konservering. 0,31 g (F 447)

Majvor Östergren har kunnat visa att de gotländska skatterna från vikingatiden normalt har varit deponerade inne i husen (Östergren 1989, 55–62). Skatterna har därmed kunnat användas för att lokalisera bebyggelsen. Ett större antal undersökningar har utförts på Gotland under de senaste åren i samband med projektet Ett plundrat kulturarv (se hennes artikel i detta nummer av Myntstudier). Fynden har varit mycket omfattande och har förutom mynt omfattat en mängd olika föremålskategorier från framförallt vikingatid och medeltid, men även nyare tid. Äldre fynd har emellertid varit betydligt färre.

Man kan anta att precis som under vikingatiden så indikerar myntfynd från romersk järnålder, folkvandringstid och medeltid de samtida bebyggelselägena. Det kan naturligtvis ha inträffat att mynt har hamnat på gödselstacken och sen spritts ut på en åker, men det är sannolikt mer ett fenomen som hör till 1600-talet och senare då kopparmynten fanns i enorma mängder och representerade mycket blygsamma värden om de tappades bort.

Undersökningarna i Ire har varit av ett begränsat omfång. Myntfynden visar emel-

lertid att de fynd som finns ger en mycket god bild av en mycket lång bebyggelsekontinuitet i närområdet. Denaren, troligen tappad på 300-talet e.Kr. representerar romersk järnålder.

Under folkvandringstiden, 400–550 e.Kr., importerades väst-och östromerska guldmynt, solidi, men i jämförelse med andra mynt finns det mycket få fynd på Gotland, totalt endast 295 ex. är hittade på ön.

Vendeltiden, ca 550–800, är en myntlös period på Gotland liksom i princip i hela Sverige. Det är därför knappast förvånande att mynt från både folkvandringstiden och vendeltiden saknas i Ire.

Från vikingatid och medeltid är de perioder som saknas i Ire 900- och 1100-talen samt ca 1245-1380. Sammantaget pekar det på att gården Ire har varit ekonomiskt välmående under en mycket lång period.

Litteratur

Berghaus, P. *Die Münzen von Dortmund. Band 1 der Dortmunder Münzgeschichte*. Dortmund 1978.

Gustavsson, H. 2007, Runor på skolschemat! Ett nyfunnet syllabarium från 1000-talets Sigtuna. *Situne Dei* 2007, 69–78.

Jensen 1985, J.S. 1985, De ældste guter og Ebbelnæsfundet, *Hikuin* 11, 267–272.

LL - Lagerqvist, L.O. 1970: *Svenska mynt under vikingatid och medeltid samt gotländska mynt*. Stockholm 1970.

Myrberg, N. 2008, *Ett eget värde. Gotlands tidigaste myntning, ca 1140–1220*. Stockholm studies in archaeology 45. Stockholm 2008.

Östergren, M. 1989, *Mellan stengrund och stenhus. Gotlands vikingatida silverskatter som boplatzindikation*. Thesis and papers in archaeology 2. Stockholm 1989.

Östergren, M. & Jonsson, K., Varför fick Gotland dansk mynträkning vid 1400-talets mitt? *Ord med mening. Festskrift till Jörgen Steen Jensen* (red. J.C. Moesgaard & P. Nielsen. Taastrup 1998.

Ett plundrat kulturarv

Majvor Östergren

Bakgrund

När Riksantikvarieämbetet sommaren 2008 lade ut fornminnesregistret på internet via portalen Fornsök väckte det starka reaktioner på Gotland, både bland myndigheter och allmänhet. Inte för att fornlämningarna nu blev lätt tillgängliga för den breda allmänheten vilken tid som helst på dygnet utan för att Riksantikvarieämbetet inte undantog fyndplatser för föremål av ädelmetall i de gotländska åkrarna.

På Gotland befarade man att den dramatiskt ökade tillgängligheten också skulle öka plundringen av överplöjda fornlämningar på ön. De många vikingatida silverskatterna med bland annat 170 000 inlämnade mynt, de fyndrika förhistoriska boplatserna och de välbevarade bronsföremålen från överplöjda gravar har fått till följd att de gotländska åkrarna länge varit utsatta för systematiska plundringar av privatpersoner utrustade med metalldetektorer (fig. 1). Om verksamheten tillåts fortsätta obehindrat kommer Gotland om några få år att ha dammsugits på en stor del av det gotländska kulturarvet som ligger oskyddat ute i åkrarna. Det handlar främst om vikingatiden.

Fig. 1. Plundringsgrop från Bote, Alskog sn. Foto: Dan Carlsson.

Det är uppenbart att man använt forminnesregistret och arkeologiska rapporter som utgångspunkt för plundringsraiderna. Genom publiceringen på Internet underlättas plundringsverksamheten radikalt. I stället för att tvingas vända sig till arkiv för att skaffa information kan man nu sitta hemma vid köksbordet och ladda ner kartor med exakta lägesangivelser för olika typer av fyndplatser.

Plundringar av fornlämningar med metalldetektor är en typ av brottslighet som är ytterst svår att komma åt. Verksamheten är välorganiserad och noga planerad med väl uppbyggda försäljningskanaler. Man plundrar under den mörka delen av dygnet och är noga med att sopa igen spåren efter sig. Igenfyllda plundringsgropar och fotsår försvinner snabbt, kanske redan efter nästa regn eller nästa plöjning. Eftersom ingen kan säga exakt vad som stulits är det i praktiken omöjligt att koppla ett visst stöldgods till en viss plats och en viss person. Man kan bara konstatera att handeln med mynt och förhistoriska föremål på offentliga auktioner, på försäljningssajter på internet eller på myntmässor har ökat under senare år. Då kan man ändå räkna med att en stor del av de stulna föremålen inte ens kommer ut på den öppna marknaden utan säljs via redan upparbetade kanaler till privata samlare. Det märkliga är att ingen köpare tycks fråga efter myntens och föremålens ursprung.

”Fördelarna överväger nackdelarna”

Gotlänningarna fick dock inte gehör för sin kritik. Från Riksantikvarieämbetets sida menade man att det är deras skyldighet att öka kunskapen om landets fornlämningar, även om det för nackdelar med sig. Då frågan diskuterades vid ett möte med Sveriges länsantikvarier i maj 2008 konstaterade riksantikvarie Inger Liliequist att ”fördelarna överväger nackdelarna” och att fornlämningarna, även de överplöjda, skulle vara mer skyddade om de blev kända för en större

allmänhet. Det är i och för sig riktigt – när det gäller gravar, gravfält och husgrunder (som inte är hotade av plundring på samma sätt) – men knappast för fornlämningsområden med fyndplatser för föremål av ädelmetall i åkermark.

Ett plundrat kulturarv

Diskussionerna mellan Riksantikvarieämbetet och Länsstyrelsen på Gotland under 2008 ledde dock till en överenskommelse. Länsstyrelsen initierade ett treårigt projekt för att motverka och förebygga plundringar, vilket Riksantikvarieämbetet beslutade att stödja ekonomiskt. Projektet som inleddes 2009 och avslutas 2011 fick namnet ”Ett plundrat kulturarv”. Syftet var att ta fram en modell för att förebygga och motverka plundring av fornlämningar, en modell som skulle kunna överföras även till andra delar av landet.

Projektet består av tre huvuddelar. Grunden utgörs av ett nätverk, där alla berörda myndigheter och organisationer finns representerade. Förutom Länsstyrelsen och Riksantikvarieämbetet handlar det om Polismyndigheten, Åklagarmyndigheten, LRF, Högskolan på Gotland, Gotlands hembygdsförbund och Gotlands Museum. De andra delarna av projektet består av riktade informationsinsatser samt arkeologiska undersökningar av fornlämningsområden i åkermark med hjälp av metalldetektor.

Hittillsvarande arbete inom projektet har varit mycket givande. Genom nätverket etablerades ett kontaktnät mellan myndigheterna som bland annat möjliggjorde kontakter även utanför kontorstid. Nätverket skapade också förutsättningar för ökad kunskap och information deltagarna emellan.

De riktade informationsinsatserna har i första hand vänt sig till ett urval av de gotländska markägarna genom personliga brev. Utöver detta har ett särskilt informationsblad tagits fram för utdelning till medlemmarna i LRF och lokala hembygdsföreningar. Inför vår- och höstbruk har Länsstyrelsen dess-

utom annonserat i dagspressen, främst för att väcka uppmärksamhet kring problemet men också för att få in tips och iakttagelser.

En stor del av budgeten har satsats på arkeologiska undersökningar av omkring 120 fornlämningsområden med fyndplatser för föremål av ädelmetall. Dessa 120 fyndplatser har bedömts vara mest utsatta för hotet att plundras. Undersökningarna har utförts av arkeologer som varit specialiserade på metalldetektorer. Våren 2009 undersöktes fornlämningsområden på norra Gotland, medan höstens undersökningar förlades till södra delen av ön.

Fältverksamheten har resulterat i ny kunskap av stor betydelse. Den har dessutom skapat en viktig direktkontakt med markägarna. Följande slutsatser kan dras:

- Plundringen är av betydligt större omfattning än vad som tidigare framkommit. Det visar bland annat uppgifter från markägare som inte kommit polisen till del samt det faktum att flera av fornlämningsområdena visat sig vara i stort sett helt tömda på föremål av ädelmetall, särskilt inom det i fornminnesregistret markerade området. Det hände dessutom att arkeologerna kom till fyndplatser, där fotspår och igenfyllda plundringsgropar visade att platsen plundrats bara några dagar tidigare.
- De överplöjda fornlämningarna i åkermark är av betydligt större omfattning och utbredning än vad som tidigare varit känt. Det gäller fornlämningar från både äldre och yngre järnålder men främst vikingatid. Undersökningarna visar även att fyndmaterialet på de överplöjda boplatserna (som inte varit utsatta för plundring eller som bara har plundrat en eller ett par gånger) är osedvanligt rikt och av stor betydelse för förståelsen av den gotländska historien.

- Föremålen från de överplöjda fornlämningarna får illa av både kemisk och mekanisk påverkan. Vid en jämförelse med tidigare fynd från respektive plats är föremålen generellt i sämre kondition. De är dessutom ofta trasiga och sönderbrutna av jordbruksredskapen.

En oväntad framgång

I början på november 2009 fick projektet en högst oväntad framgång. Men det började som vanligt, med en djup frustration över ännu ett plundrat fornlämningsområde på Gotland, denna gång vid gården Gandarve i Alva socken. De båda arkeologerna Dan Carlsson och Jonas Paulsson hade under några dagar varit i östra delen av Alva och undersökt några fornlämningsområden i åkermark med fyndplatser för vikingatida silverskatter. Nu stod Silveråkern vid Gandarve på tur. Här har man under 1900-talet påträffat tre olika silverskatter från äldre järnålder och vikingatid.

En ny plundring

Klockan var 17.00 söndagen den 25 oktober, då man slog larm. Åkeren var plundrad! Ett område med drygt 200 igenfyllda, tätt liggande plundringsgropar kunde iakttas i markytan (fig. 2). I centrum var i stort sett hela området genomgrävt. Området med plundringsgroparna låg ca 30–40 meter från platsen för den vikingatida silverskatt som påträffades i åkern i början på 1950-talet. Det var uppenbart att de privata skattletarna hade hittat en av plojen upplöjd och utspridd silverskatt som tidigare inte varit känd. Lika uppenbart var att de varit på platsen bara några timmar innan arkeologerna kom dit.

Dagen därpå var polisen på plats för att dokumentera skadorna och leta efter spår. Samtidigt gjorde arkeologerna en undersökning för att säkra de föremål som plundrarna missat. 116 vikingatida silvermynt, sex mindre bitsilver samt huvuddelen av ett unikt krucifix i silver påträffades (den övre delen

Fig. 2. Efterundersökning hösten 2010 på den plundrade skattfyndplatsen i Gandarve, Alva sn. Foto: Dan Carlsson.

var avbruten och saknades). Krucifixet var dubbelsidigt med Kristus på den ena sidan och Maria på den andra, båda i upphöjd relief. Därmed var bytet identifierat och den plundrade skatten daterad. Man kunde konstatera att skattletarna – lågt räknat – hade påträffat minst 500 mynt och föremål av silver, förmodligen betydligt fler. Silverskatten kunde preliminärt dateras till strax efter mitten av 1000-talet.

Då det tydligt framgick att plundringen genomförts vid åtminstone två olika tillfällen, kunde man förvänta sig att skattletarna skulle komma tillbaka inom bara några dagar. Polisen valde därför att bevaka platsen. Men dagarna gick och uppgifter om fyndet började läcka ut till media. Bevakningen avbröts. Den 3 november höll Länsstyrelsen en presskonferens för att berätta om silver-skatten och plundringen.

Redan samma kväll hände dock det lika oväntade som sensationella – det framkom uppgifter om att några föremål som kunde kopplas till den stulna silverskatten från Gandarve i Alva var till salu. Polisen kontaktades omedelbart. Dagen efter gjordes en husrannsakan i Helsingborg och den

förste misstänkte anhölls. Nu var bollen i rullning. Redan samma dag gjordes flera husrannsakingar och ytterligare personer anhölls. Fredagen den 7 november häktades tre personer misstänkta för grovt fornminnesbrott respektive förberedelse till grovt fornminnesbrott. Några veckor senare erkände en av de tre att han varit med om plundringen vid Gandarve i Alva. Efter hans anvisningar kunde huvuddelen av de stulna mynten återbördas till Gotland. Det visade sig vara ca 1200 mynt.

Polisutredningen

Den följande polisutredningen blev omfattande. Utredningen avslutades först under sommaren 2010. Uppgifter som framkommit i utredningen har följts upp av Länsstyrelsen, vilket har resulterat i sammanlagt 18 polisanmälningar som rör plundrade fornlämningsområden. Detta är säkerligen bara toppen på ett isberg. Polismyndigheten på Gotland har lagt ner ett stort engagemang och betydande resurser i arbetet med de plundrade fornlämningsområdena. Den 8 december 2010 lämnade åklagaren in sin stämningsansökan till Gotlands Tingsrätt.

Tre personer åtalas för grovt fornminnesbrott och förberedelse till grovt fornminnesbrott, ytterligare två åtalas för fornminnesbrott. Det är första gången i Sverige som åtal rörande grovt fornminnesbrott väcks mot personer som misstänks ha plundrat fornlämningar med hjälp av metalldetektor. Grovt fornminnesbrott infördes i Kulturminneslagen 1991 och ger fängelse i upp till fyra år.

Den felande länken

Vad var det då för föremål som kunde binda de misstänkta till den plundrade åkern vid Gandarve i Alva? Jo, det handlar om den saknade delen av det krucifix som påträffades av arkeologerna efter att plundringen upptäckts. De personer som plundrat platsen hade hittat den avbrutna övre delen av krucifixet. Utan att inse vad det skulle leda till hade man inom några dagar skickat föremålet till försäljning tillsammans med några andra bitar av silver. De som plundrat åkern kunde ju inte veta att den lilla biten av silver var en del av ett unikt

krucifix som av jordbruksredskapen hade förts drygt 50 meter bort från skattens centrum, vilket var anledningen till att det inte påträffades vid plundringstillfället (fig. 3).

Den stora polisutredningen har påverkat arbetet med projektet ”Ett plundrat kulturarv” under hela 2010. Det fältarbete som har genomförts har varit en följd av utredningen. Men så har också polisutredningen varit en direkt följd av projektet. Utan projektet hade plundringen av fornlämningsområdet vid Gandarve aldrig upptäckts. Inga arkeologer hade undersökt brottsplatsen. Inget bevismaterial hade säkrats. Inga personer hade kunnat kopplas till brottet och inget åtal hade väckts.

De personer som plundrat platsen hade i lugn och ro kunnat återvända efter varje ny plöjning och plocka upp fler vikingatida silvermynt tills platsen varit tömd – om inte projektet hade genomförts. De slumpmässiga inslagen är dessutom så anmärkningsvärda att man undrar om inte högre makter haft sitt finger med i spelet.

Fig. 3. Fram och baksida av krucifixet från Gandarve, Alva sn, Gotland 2009. Foto: Kenneth Jonsson.

Ryska vikingatida fynd med mynt präglade i Skandinavien

Magnus Lindström

Bakgrund

Under vikingatiden vet vi att det fanns livliga kontakter mellan Skandinavien och det som idag utgörs av den europeiska delen av Ryssland, Vitryssland och Ukraina. För enkelhets skull används här beteckningen Ryssland som ett sammanfattande namn på detta område. Vikingarna kallade det Gårdarike (ryska historiker använder idag termen Rus'). Under samtiden fanns det flera riken varav Kievriket var det mest kända. Det finns cirka 85.000 islamiska silvermynt funna enbart i Sverige och det är ingen tvekan att det är via Ryssland som man har fått tag på dessa mynt, men kom mynten bara från Ryssland till Skandinavien eller importerades mynt även i den andra riktningen? För att belysa den frågan med hjälp av det numismatiska materialet presenteras här fynden i Ryssland av mynt präglade i Skandinavien.

Det material som kan användas består av fynd av nordiska, skandinaviska imitationer, danska, norska och svenska mynt funna i Ryssland. Fynden hör tidsmässigt till perioden ca 800–1120. Mynten är ofta summariskt beskrivna och det kan inte uteslutas att de ibland blivit felbestämda. Som en jämförelse redovisas motsvarande antal mynt funna i Sverige.

Översikt över myntimporten under vikingatiden

År 800 till 1140 är numismatiskt sett en period av en mycket aktiv myntimport till Nordeuropa. Sammanlagt har man funnit 850.000 mynt spridda över 7.000 olika fynd. De tre mest aktiva importområdena, som står

för vardera en tredjedel av dessa mynt, är det som idag är Sverige, östra Tyskland/Polen samt Ryssland (Jonsson 2009, 59).

En av anledningarna till den stora myntimporten till Nordeuropa är handeln och att det inte fanns någon stark centralmakt som hade en egen myntning och därmed hade behov av att kontrollera myntcirkulationen. Det gjorde att mynten kunde cirkulera utan politiska ingrepp. Kungliga myntningar inleddes ca 995 i de skandinaviska länderna, men det är först ca 1060 i Danmark och Norge, samt ca 1200 i Sverige som myntcirkulationen blir reglerad och den inhemska myntningen dominerar myntcirkulationen.

Under den första hälften av vikingatiden, ca 800–990, är det till största delen islamiska dirhemer (fig. 1), som dyker upp i Nordeuropa, men även andra mynt från öst förekommer, t.ex. sassanidiska och khazariska mynt. Importen av de österländska mynten skedde troligen exklusivt via handelsvägar genom Ryssland (Jonsson 2009, 58).

Fig. 1. Kalifatet, Samanid, Nasr b. Ahmad, al-Shash 302 e.H. (914/5 e.Kr.).

Antalet importerade islamiska mynt avtar drastiskt från mitten av 950-talet för att senare helt upphöra ca 1015. Orsaken är livligt debatterad, men troliga anledningar är sinande silvergruvor, vilket ledde till lägre silverhalt i mynten, ändring av handelsvägar och politiska händelser. Importen av västerländska mynt, främst engelska och tyska mynt (fig. 2), som tidigare utgjorde en liten minoritet, tog fart ca 990. Den ersatte snabbt den österländska importen och dominerade

sedan till periodens slut. I Sverige upphörde myntimporten av vikingatida karaktär ca 1140 på Gotland och dessförinnan i andra områden (Jonsson 2009, 59).

Fig. 2. Tyskland, Köln. Ärkebiskop Pilgrim och kejsar Konrad II 1027–1036.

De första årtiondena var myntimporten blygsam och det är först under 830-talet och framåt som vi hittar skattfynd med flera hundra mynt. Vid 800-talets mitt nådde importen en topp för att sedan dala under senare delen av 800-talet. 900-talet följer 800-talets mönster med en låg importperiod fram till 930-talet, då importen åter ökar dramatiskt för att sedan minska kraftigt under 960–980-talen. Under 990-talet, då myntimporten från Västeuropa tog fart, skedde en enorm ökning som pågick till 1050, med en stark minskning av importen under perioden ca 1005–1015. Efter 1055 följde en minskning av importen och även om det skedde en ökning ca 1075–1095 nådde den inte tidigare nivåer. Under 1100-talet fortsatte nivån att sjunka och importen upphörde ca 1140. Utifrån detta kan vi se att myntimporten inte var jämn mellan de olika perioderna utan snarare att importen kunde förändras drastiskt, till och med under en 10–20 års period (Jonsson 2009, 58).

Kontakter mellan Skandinavien och Ryssland

Även om myntimporten från öst avtog efter 950-talet betydde det inte att kontakterna med öst upphörde. Skandinaver fortsatte att resa österut längs de ryska floderna, men de slutade att hämta med sig mynt tillbaka eftersom de islamiska mynten inte längre innehöll rent silver.

Det var inte bara mynt man fått med sig under kontakterna österut. Tack vare utgrävningarna i kvarteret Trädgårdsmästaren i Sigtuna har man hittat många föremål som tyder på kontakterna mellan öst och väst under 1000-talet. T.ex. har man hittat amforor från Svartahavsområdet, elfenbenskammar från östra Medelhavsområdet, ringar från Kiev, ortodoxa likarmade kors och ortodoxa uppståndelseägg i Sigtunas svarta jord. Så även om myntimporten upphörde måste vi komma ihåg att mynten inte ger hela bilden av kontakterna områdena emellan (Roslund 1990, 55–57).

Fyndkontext

Många av de ryska skatterna är hittade under 1800-talet och med detta följer tyvärr dåtidens dåliga rapportering. Fyndkontexten saknas ofta och därför är t.ex. ofta fyndplatsen angiven som den stad som låg närmast den faktiska fyndplatsen. Man önskar att denna information funnits tillgänglig för att kunna studera fynden utifrån sina fyndkontexter. Östergren har visat att många silverskatter på Gotland har lagts i husen och det skulle vara intressant och se om detta är något som även skedde i Ryssland under denna period (Östergren 1989, 241–242).

De tidigaste myntningarna i Skandinavien

Myntningen i Skandinavien var sporadisk under vikingatidens första århundraden, då myntutgivarna inte var tillräckligt starka och organisationen inte så utvecklad. De senare kungliga myntningarna kan inledningsvis ses som försök att etablera en myntning, något som lyckades först mer än ett halvsekel därefter i Danmark och Norge, men i Sverige dröjde ytterligare hundra år.

Nordiska mynt

De första mynten i Skandinavien präglades från ca 825, sannolikt i Hedeby och Ribe och kallas för nordiska. Myntningen var framför

allt inspirerad av karolingiska mynt från Karl den stores, av en typ präglad i Dorestad fram till 793/4. Vad som skiljer de nordiska mynten från sina förebilder är bl.a. vikten, då de nordiska mynten bara väger hälften av de karolingiska mynten (Malmer 1966, 204–205). Även en frisisk typ efterpräglades (fig. 3). Karl den stores mynt efter 793/4 och Ludvigs den frommes karolingiska mynt var till skillnad från mynten före ca 793/4 bildrika och innehöll motiv såsom bröstbilder, skepp, tempel, stadsport och myntverktyg (Malmer 1966, 205). Denna första prägling av nordiska mynt avbryts cirka 840 och återupptogs först omkring 900. Förebilden fortsatte att vara densamma och först vid 900-talets slut kommer nya typer in (Malmer 1966, 214).

De stora fyndområdena för de nordiska mynten är Hedeby, Danmark, Birka, Gotland, Skåne, östra Tyskland och Polen, men enstaka fynd har hittats i t.ex. Ryssland (Malmer 1966, pl. 54–57).

Fig. 3. Nordisk. Hedeby/Ribe, Malmer 1966 KG 5.

Nordiska mynt

Antal funna i Ryssland:	8
Antal funna i Sverige:	757
Tidigaste t.p.q i Ryssland:	833
Tidigastet.p.q i Sverige:	825

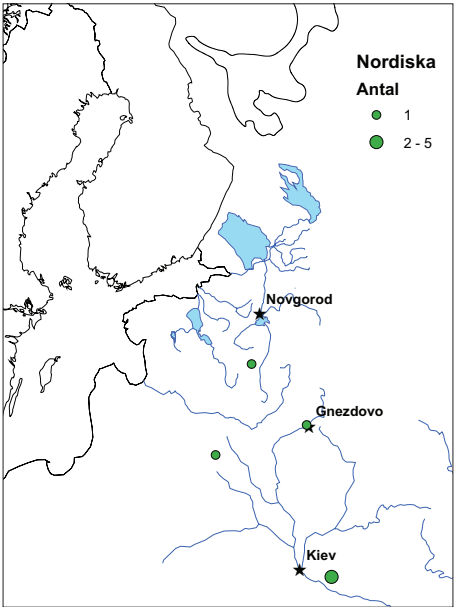

Fig. 4. Karta som visar spridningen av nordiska mynt i ryska myntfynd.

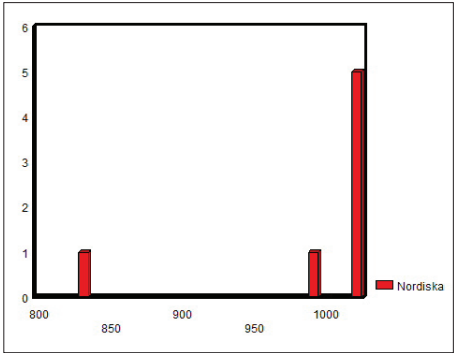

Fig. 5. Antal nordiska mynt i ryska fynd baserat på fyndens t.p.q.

<i>T.p.q</i>	<i>Fyndplats</i>	<i>Distrikt</i>	<i>Antal nordiska</i>	<i>Antal totalt</i>	<i>Präglingstid nordiska</i>
833	Kislaja	Smolensk	1	674	ca 825/40
996	Novyj Dvor	Minsk	1	399	ca 900/50
1012	Vas'kovo	Velikije Luki	1	4.820	ca 900/50
1018	Denisy	Perejaslav	ca 5	5.397	ca 900/50 - från 975/80

Tabell 1. Ryska fynd med nordiska mynt.

De nordiska mynten dyker upp i anslutning till floderna i västra Ryssland (fig. 4 och tab. 1). Det äldsta myntet ärpräglat ca 825 och är det enda nordiska myntet i hela Ryssland under 800-talet (fig. 5). Detta är försvinnande lite med tanke på att importen av arabiska mynt från öst är mycket aktiv under denna period. Fyndutbredningen skiljer sig drastiskt från övriga grupper. Det är förvånande att fynden helt saknas i norr, d.v.s. det område som lättast borde ha kontakter med Skandinavien. Fynden finns istället koncentrerade till mellersta och södra Ryssland.

Skandinaviska imitationer

Benämningen skandinaviska imitationer (eller efterpräglingar) används på efterpräglingar ca 995–1050, som inte kan knytas till ett specifikt land. De absolut flesta kan antas ha präglats i Skandinavien, medan en mindre del kommer från slaviska områden. Vanligast är det att man efterliknar engelska mynt (fig. 6), men tyska efterlikningar förekommer också.

Brita Malmers forskning under de senaste decennierna har med hjälp av stampkopplingar, stil, vikt och fabrik visat att en stor del kan föras till framförallt Danmark och Sverige. Dessa mynt kommer här att räknas in under dessa länders mynt. I framtiden kommer säkert ännu fler av de kvarvarande efterpräglingarna att kunna föras till de kungliga myntningarna i Danmark, Norge och Sverige som började cirka 995.

I och med 1000-talets början finner vi fortlöpande skandinaviska imitationer (SI) i ryska fynd tills fynden upphör på 1100-talet

Fig. 6. Skandinavisk efterprägling av Ethelred II, Long Cross ca 1000.

(fig. 7). Fynden är starkt koncentrerade till norra Ryssland och bara några få i mellersta Ryssland (fig. 8 och tab. 2).

Skandinaviska mynt

Antal funna i Ryssland:	33
Antal funna i Sverige:	2.116
Tidigaste t.p.q i Ryssland:	1002
Tidigaste t.p.q i Sverige:	997

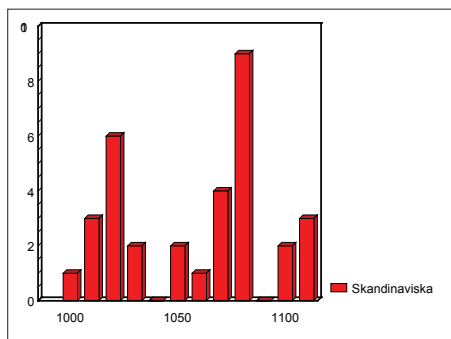

Fig. 7. Antal skandinaviska imitationer i ryska fynd baserat på fyndens t.p.q.

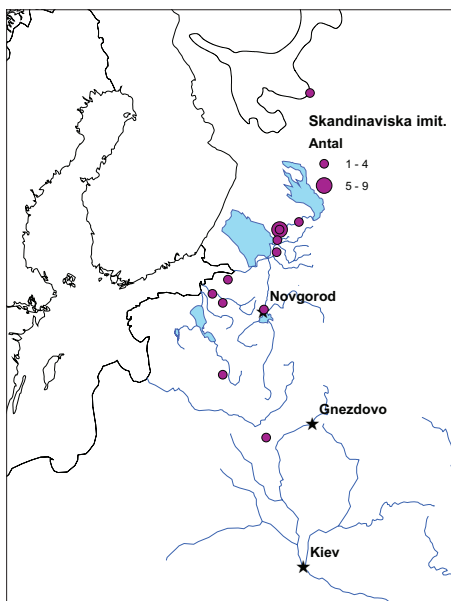

Fig. 8. Karta som visar spridningen av skandinaviska imitationer i ryska fynd.

<i>T.p.q</i>	<i>Fyndplats</i>	<i>Distrikt</i>	<i>Antal SI</i>	<i>Antal totalt</i>	<i>Präglingstid SI</i>
1002/3	Prusenici	Vitebsk	1	95	?
1011	Svir'stroj	Leningrad	3	19	?
1023	Novgorod	Novgorod	2	59	från ca 997
1027	Borovskaja	Peterhof	4	ca 4.000	från ca 997/1009
1039	Lozgolovo	Kingisepp	2	89	från ca 997/1009
1055	Naginščina I	Gdov	2	1.018	från ca 1009/17
1068	Syrinic	Leningrad	1	213	?
1073	Lodejnoe Pole III	Olonec	1	2871	?
1079	Vichmjaz	Leningrad	3	13.398	från ca 997
1081	Lodejnoe Pole I	Olonec	9	3.766	från ca 997–1009
1106	Archangelsk	Archangelsk	2	ca 2.000	från ca 997–1023
1111	Skadino	Ostrov	3	830	978–1035

Tabell 2. Ryska fynd med skandinaviska imitationer.

Danska mynt

Under Svend Tveskägg 984–1014 skedde en mycket kortvarig myntning i hans namn ca 995 och därefter fortsatte myntningen med förvirrade inskrifter. Knud den Store 1018–1035 gjorde en satsning att få en ordnad myntning och många typer var fortsatt inspirerade från England, där Knud också var kung. Engelska myntmästare och möjligen engelska stampgravörer kallades till Danmark och det inrättades myntverkstäder, varav den mest framträdande fanns i Lund. Knuds son Hardekud 1035–1042 fortsatte myntningen och han utökade antalet myntorter. Mynten är i flera fall lika Knuds myntning, men några nya motiv förekommer, som t.ex. de bysantiskt inspirerade mynten med två bröstbilder och ett kors på fot mellan dem, där mynt präglade under Basileios II och Konstantinos VIII 975–1025 har stått modell (Silvegren 1995, 266–267).

Fig. 9. Danmark. Sven Estridsson (1047–1074). Lund.

Den följande perioden var en hektisk och orolig tid för det danska riket då den norske kungen Magnus den Gode erövrade Danmark och en kamp om tronen följde. Mot Magnus stod Knuds systerson Svend Estridsen. Till sin hjälp hade Magnus Harald Hårdråde som hade ambitioner på den norska tronen. Under krigsåren 1044–1047 myntades det med både Magnus, Svends, Haralds och den engelska kungen Edwards namn. Något som utmärker mynt från denna period är att inskrifterna kan vara helt eller delvis förvirrade. Vad som också är av intresse är att myntmästarnamnen på mynten är dominerande nordiska (Silvegren 1995, 267).

Segrare i maktkampen blev Svend Estridsen som sedan regerade 1047–1074, även om han vann ett rike hotat av yttre fiender och skakad kungamakt. Svend lade stor vikt på myntväsendet och påbörjade myntning på två nya orter i ”Borbi” och ”Thumatorp” i Skåne, som troligen är Borgeby utanför Lund resp. Östra Tommarp på Österlen. Myntningen på dessa orter blev dock kortvariga. Trenden med bysantiska influenser ökade kraftigt, även om de engelska inte försvinner (fig. 9). En trolig anledning till denna influens är de hemkomna varingarna som tjänstgjort som

livvakter till den bysantinska kejsaren och med dem kom de bysantinska mynten som de betalades med (Silvegren 1995, 268).

För att stärka kungamakten sökte Svend ett förbund med kyrkan, vilket reflekteras i mynten. Religiösa motiv är talrika t.ex. Kristus med gloria, Kristus på tronen, knäböjande Maria med barnet och bysantinskt kors. En nyhet är runmynten som dyker upp i slutet av regeringstiden som var en relativt fredlig period. Användning av runor på mynten kan tolkas på flera sätt, nationalism har lagts fram som möjlig tolkning, men även förklaringen att runor skulle vara lättare att gravera med sina raka linjer och mer bekanta bland de lokala myntarna (Silvegren 1995, 268–269).

Sven Estridsens son Harald Hein ärvde tronen 1074 och innehade den tills han avled 1080. Harald verkar ha styrt upp myntningen

och de förvirrade inskrifterna försvann och antalet myntorter skars ner. Man kan se början på en självständig dansk myntning med en inspiration från Tyskland, även om den konstnärliga nivån på mynten fortfarande var låg. Harald efterträddes av sin broder Knud den Helige 1080–1086. Utmärkande för Knuds myntning är att han började mynta en ny typ som både hade låg vikt och låg silverhalt. Mynt som kunde produceras i större antal för att finansiera ett krigståg till England. Med denna mynttyp följde nya skatter som retade upp befolkningen och Knud dödades i Odense. Efter Knud tog den näste av Svends söner, Olof Hunger 1086–1095, över makten. Från Olofs tid är få mynt bevarade, men annars fortsatte han i Haralds spår när det gäller myntningen. En mynttyp har en mycket större diameter än normalt.

<i>T.p.q</i>	<i>Fyndplats</i>	<i>Distrikt</i>	<i>Antal danska</i>	<i>Antal totalt</i>	<i>Präglingstid danska</i>
1023	Novgorod	Novgorod	1	59	Från ca 1009
1027	Borovskaja	Peterhof	3	ca 4.000	Från ca 997–1009
1034	Degtiany	Kopylsk	1	261	1035/1042
1035	Bujanicy	Kingisepp	1	300	1035/1042
1039	Lozgolovo	Kingisepp	2	89	Från ca 997/1017
1042	Strazevici	Sennenskij	10	318	1035–1047
1047	Novgorod(Sobač'i Gorby)	Novgorod	1	335	1047–74
1055	Naginščina I	Gdov	82	1018	Från ca 997–1074
1056	Polock	Vitebsk	14	156	1018–74
1059	Ludwiscze	Wegrow	12	651	1018–74
1059	Kolodezi	Leningrad	8	575	Från 991/97–1042
1068	Naginščina II	Gdov	>3	1.810	1035–1074
1068	Syrinic	Leningrad	1	213	1042–1047
1068	Lodejnoe Pole II	Olonec	2	259	1035–1074
1068	Kolgolema	Leningrad	1	4.500	1047–1074
1068	Polna	Gdov	3	472	1047–1074
1073	Lodejnoe Pole III	Olonec	33	2.871	Från ca 997–1074
1079	Vichmjaz	Leningrad	108	13.398	Från ca 997–1074
1081	Lodejnoe Pole I	Olonec	50	3.766	Från ca 997–1086
1081	Ruč'i	Pskov	24	2.010	1018–1074
1106	Spankovo	Peterhof	7	ca 2.000	1018–1074
1106	Archangelsk	Archangelsk	17	ca 2.000	Från ca 997–1074
1111	Skadino	Ostrov	9	830	1035–1074

Tabell 3. Ryska fynd med danska mynt.

Den har normal vikt, vilket skapade ett stort tunt mynt, vilket var vanligt i Tyskland och motivet är också tyskinspirerat. Under Olofs regeringstid följde sämre klimat och svältperioder och han dog sommaren 1095 (Silvegren 1995, 269–270).

Nästa broder att ta över tronen var Erik Ejegod 1095–1104 och under hans myntning fortsatte den tyska stilinspirationen. Man kan under Eriks regeringstid se att vissa kyrkliga institutioner får rätten att bedriva egen myntning jämsides med kungen.

Efter Erik följer nästa broder, Niels 1104–1134. Under Niels regeringsperiod dyker byggnadsverk upp som motiv och drottningen Margarethas namn förekommer på en mynttyp. Att namnge både kungen och drottningen på danska mynt hade aldrig tidigare förekommit och det säger något om Margarethas betydelse. Niels dödades 1134, kort efter slaget vid Foteviken. Erik Emune regerade sedan under tre år (Silvegren 1995, 270–272).

Danska mynt

Antal funna i Ryssland:	393
Antal funna i Sverige:	5.317
Tidigaste t.p.q i Ryssland:	1023
Tidigaste t.p.q i Sverige:	1002

Den definitiva fyndrikaste myntkategorin är de danska mynten, vilken omfattar fler mynt än de andra kategorierna sammanlagt. De danska mynten börjar komma in i fynden i större antal först på 1050-talet, men ett mindre antal mynt tillhör fynd från första halvan av 1000-talet. Mynten förekommer i fynden till i början av 1100-talet då fynden i Ryssland upphör (fig. 11).

De danska mynten har den största fyndutbredningen av de olika kategorierna och har en av de större utbredningarna söderut (fig. 10 och tab. 3). Huvuddelen är emellertid koncentrerad i norr. Fyndplatsen för Ludwiszcze är osäker, men troligen låg den vid gränsen mellan Polen och Vitryssland i sydväst på kartan.

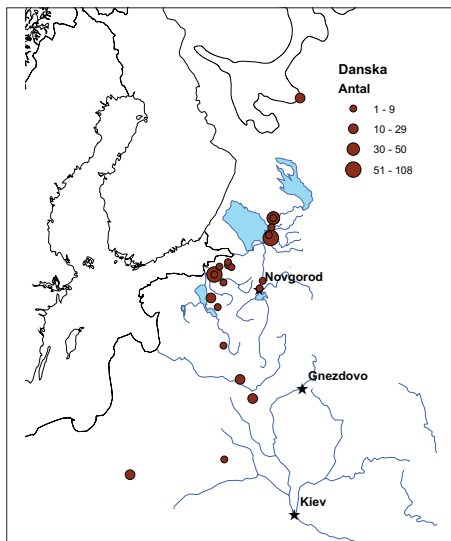

Fig. 10. Karta som visar spridningen av danska mynt i ryska fynd.

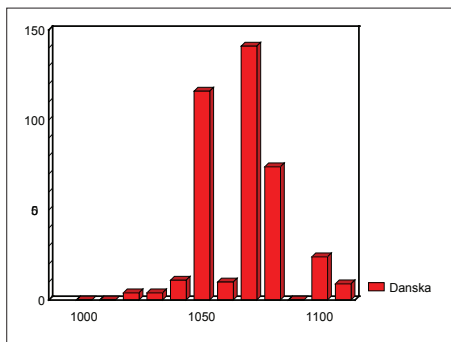

Fig. 11. Antal danska mynt i ryska fynd baserat på fyndens t.p.q.

Norska mynt

Efter den kortlivade myntningen under Olaf Tryggvason ca 995 och hans död år 1000 togs myntningen upp igen först 15 år senare när Olof den Helige intog den norska tronen. Dessa mynt var också baserade på engelska typer, men det var fortfarande en begränsad myntning som inte påverkade myntcirkulationen i Norge i större utsträckning. Efter Olafs död och tronskiftet till Knut

den Store upphörde den norska myntningen. Det var först med Harald Hårdråde 1047-1066 som det skulle uppstå en permanent myntning i Norge. Det som mest utmärker Haralds myntning är att någon gång före 1060 påbörjades en drastisk minskning av myntens silverhalt, som nådde ett medianvärde av 33% silver jämfört med den internationella standarden på drygt 90%. Detta verkar emellertid inte ha påverkat den inhemska myntningen negativt. Tvärtom ökade användandet av norska mynt radikalt för att helt dominera i skattfynden i slutet av 1000-talet och därefter. Dessa mynt cirkulerade knappt utanför Norges gränser, vilket är förståeligt med tanke på den låga silverhalten (Skaare 1976, 111–113). Detta måste tyda på ett lyckat försök av kungen att kontrollera landets myntcirkulation, speciellt med tanke på att myntningen hade upphört under 20 år under det danska styret. Under Magnus Barfot 1093–1103 sänktes sedan vikten, medan halten förbättrades kraftigt (fig. 12).

Norska mynt

Antal funna i Ryssland: 17

Antal funna i Sverige: 232

Tidigaste t.p.q i Ryssland: 1055

Tidigaste t.p.q i Sverige: 1003/4

Av de tre nationella myntkategorierna är de norska de minst framträdande i fyndmaterialet, vilket som tidigare nämnts kan bero på den låga silverhalten i mynten.

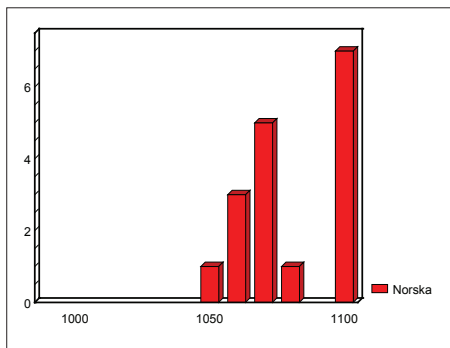

Fig. 12. Antal norska mynt i ryska fynd baserat på fyndens t.p.q.

En annan möjlig tolkning är att Norge inte skulle ha lika starka kontakter med det ryska området som Danmark eller Sverige. Av intresse är fyndet från Archangelsk, som är det fynd som har flest norska mynt och den nordliga fyndplatsen avviker från övriga fynd. Till skillnad från de andra fynden, där mynten troligen kom via Östersjön, så är det troligare att dessa mynt kom via Ishavet. De norska mynten dyker upp först på 1050-talet, då den norska myntningen blev mer omfattande, och förekommer sedan till början

Fig. 13. Norge. Magnus Barfot 1093–1103.

<i>T.p.q</i>	<i>Fyndplats</i>	<i>Distrikt</i>	<i>Antal norska</i>	<i>Antal totalt</i>	<i>Präglingstid norska</i>
1055	Naginščina I	Gdov	1	1.018	?
1068	Polna	Gdov	3	472	1047–1066
1073	Lodejnoe Pole III	Olonec	2	2.871	1047–1066
1079	Vichmjaz	Leningrad	3	13.398	1047–1066
1081	Lodejnoe Pole I	Olonec	1	3.766	1046–1066
1106	Spankovo	Peterhof	2	ca 2.000	1066–1093
1106	Archangelsk	Archangelsk	5	ca 2.000	1093–1103

Tabell 4. Ryska fynd med norska mynt.

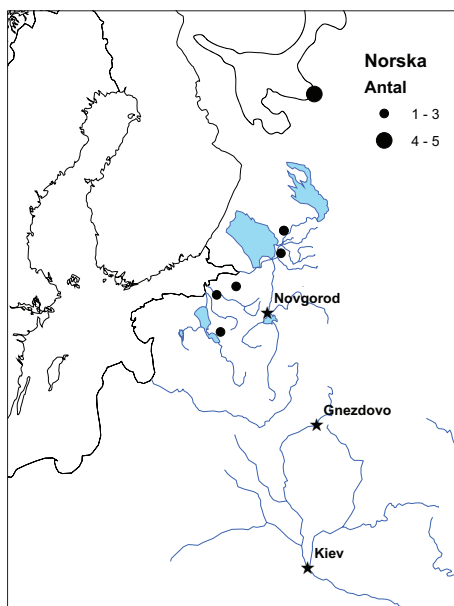

Fig. 14. Karta som visar spridningen av norska mynt i ryska fynd.

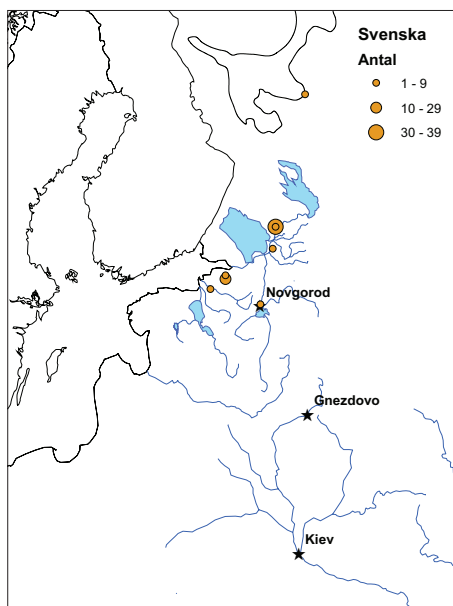

Fig. 16. Karta som visar spridningen av svenska mynt i ryska fynd.

av 1100-talet (fig. 12 och tab. 4). Fynden förekommer bara i norra Ryssland (fig. 14).

Svenska mynt

Sverige var det land som hade mest problem att etablera en nationell myntning av de tre framväxande rikena. Sigtunamyntningen under Olof skötkonung och Anund Jakob var kortlivad och kan inte ha haft något större genomslag (endast ca 1.000 ex. ingår i svenska fynd). Myntningen varade bara 35 år i Sigtuna ca 995–1030 innan den las ner för en lång tid framöver (Jonsson 1995, 43).

Fig. 15. Sverige. Olof Skötkonung 994–1022, Sigtuna, Godwine ca 995.

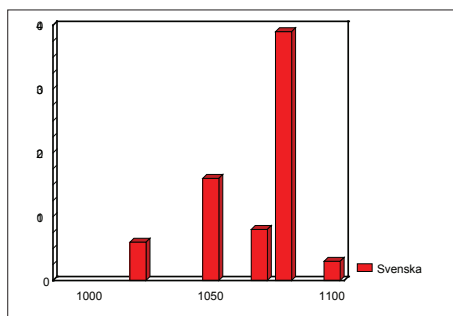

Fig. 17. Antal svenska mynt i ryska fynd baserat på fyndens t.p.q.

Svenska mynt

Antal funna i Ryssland:	72
Antal funna i Sverige:	781
Tidigaste t.p.q i Ryssland:	1023
Tidigaste t.p.q i Sverige:	995

Likt det danska materialet börjar mynten dyka upp blygsamt under första hälften av 1000-talet för att bli vanligare fr.o.m.

<i>T.p.q</i>	<i>Fyndplats</i>	<i>Distrikt</i>	<i>Antal svenska</i>	<i>Antal totalt</i>	<i>Präglingstid svenska</i>
1023	Novgorod	Novgorod	1	59	ca 1000–1010
1027	Borovskaja	Peterhof	5	ca 4.000	ca 1000–1010
1055	Naginščina I	Gdov	2	1.018	ca 1022–1030
1059	Kolodezi	Leningrad	14	575	ca 1000–1010
1073	Lodejnoe Pole III	Olonec	4	2.871	ca 1000–1010
1079	Vichmjaz	Leningrad	4	13.398	ca 1000–1010
1081	Lodejnoe Pole I	Olonec	39	3.766	ca 997–1030
1106	Archangelsk	Archangelsk	3	ca 2.000	ca 1005–1030

Tabell 5. Ryska fynd med svenska mynt.

1050-talet (fig. 17). Fynden dyker nästan uteslutande upp i Ingermanland och Lado-gaområdet och inga mynt är funna i inlandet (fig. 16 och tab. 5). Vad beror detta på? Hade mälarenregionen bara kontakter med norra Ryssland, medan gotlänningarna reste längre in? Fyndet i Kolodezi är intressant då det innehåller 11 stampidentiska mynt, vilket tyder på en direktkontakt med mälarenregionen.

Analys och resultat

Perioden 800–1050

Det äldsta myntet från Skandinavien som dyker upp i Ryssland är ett nordiskt mynt präglat ca 825–840 och funnet i Kislaja längs floden Dnjepr med anslutning till Gnezdovo. Detta är också det enda myntet från Skandinavien under hela 800-talet, ett århundrade då det väller in islamiskt silver till Norden, mynt som med all sannolikhet kom via Ryssland. Vi vet att det fanns intensiva kontakter mellan de två områdena, t.ex. finns det många gravar i Ladogaområdet och Gnezdovo som innehåller skandinaviska element (Noonan 1997, 142–145). Varför finner vi då inte fler nordiska mynt i Ryssland under denna tid?

En förklaring skulle kunna vara att de äldsta nordiska mynten, som på 800-talet är präglade i Hedeby/Ribe, kommer från ett område som inte hade lika intensiva kontakter med Ryssland som östra Skandinavien. Gotland som är Sveriges fyndrikaste

landskap och viktig i handeln österut har bara ett fynd av nordiska mynt under 800-talet (Malmer 1966, pl. 56–57), vilket stödjer idén att det huvudsakligen var östra Skandinavien som stod för kontakterna österut.

Avsaknaden av mynt under 800- och 900-talen kan möjligen förklaras av handeln. Det skulle kunna vara så att vikingarna hade överskott i sina affärer med det ryska området och på så sätt inte behövde föra med sig silvermynt till Ryssland.

Under 900-talets sista år och de två första årtiondena under 1000-talet har vi de resterande fynden av nordiska mynt. De är sammanlagt ca 7 eller fler mynt då fyndet från Denisj innehåller fragment. Fynden dyker upp längs floderna i mellersta och södra Ryssland i anslutning till de ryska handelsstäderna Gnezdovo och Kiev. Antalet mynt är fortfarande försvinnande litet och nordiska mynt utgör mindre än 1% av mynten i de skatter som de tillhör.

Från ca 950 ökar antalet fynd av nordiska mynt på Gotland (Malmer 1966, 247, pl. 56–57). Mellan 990–1018 ser vi att nordiska mynt dyker upp igen i Ryssland. Har det att göra med en allmän ökning av importen av västerländska mynt till Ryssland eller beror det på att gotlänningarna började använda mer nordiska mynt? När det gäller ett så litet fyndmaterial går det inte att säga något säkert, men man kan spekulera. Samtidigt

som intresset för västerländska mynt ökar i Ryssland dyker några få nordiska mynt upp efter ett uppehåll på över hundra år.

Det nordiska materialet skiljer sig drastiskt i fyndutbredning jämfört med det övriga materialet. Ladogaområdet, där vi finner majoriteten av de övriga fynden, saknar helt nordiska mynt, trots att skandinaver har haft bosättningar, handels- och hantverksstationer i området under perioden 780–900 (Noonan 1997, 141–145).

Under perioden 1000–1050 finner vi 43 mynt från Skandinavien i ryska fynd. Alla kategorier är representerade förutom de norska mynten. Antalet mynt rör sig inte om mer än högst 5 mynt i varje skatt, undantaget är skatten i Strazevici, t.p.q. 1042, med 10 danska mynt. Jämfört med 800/900-talet så antyder det en kraftig ökning av myntimporten, men det är fortfarande ett mycket begränsat antal mynt, sammanlagt 43 ex. (varav 10 är från Strazevici). Det är förvånande med tanke på att även i Ryssland hade importen västerifrån, främst tyska och engelska mynt liksom i Skandinavien, inletts i början av 1000-talet.

Perioden 1050–1120

Majoriteten av de undersökta mynten ligger i skatter med t.p.q. efter ca 1050, närmare bestämt 478 mynt av 523. Nästan alla fyndkategorier är representerade efter 1050. De skandinaviska imitationerna finner man i Ryssland fr.o.m början på 1000-talet, men majoriteten av mynten kommer från skatter nedlagda efter 1050. Vanligtvis uppgör de mindre än 1% i de individuella skatterna. Som en jämförelse har cirka 200.000 mynt hittats i Ryssland under perioden 800–1140 (Jonsson 2009, 59). Det är därmed ett försvinnande lite material som inte kan fungera som en bas för en analys av relationerna mellan Skandinavien och Ryssland.

Fig. 18 visar antalet danska mynt från Svend Tveskägg 984–1014 t.o.m. Svend Estridsen 1047–1074 i svenska och ryska fynd.

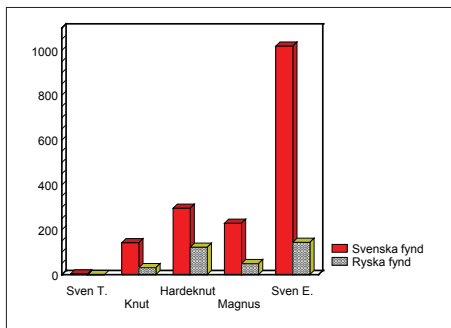

Fig. 18. Antal danska mynt funna i Sverige och Ryssland efter regent.

Den stora andelen mynt från Sven Estridsen i svenska fynd beror på några stora skatter i Skåne, där de var den lokala valutan.

Under denna period har myntimporten av västerländska mynt helt avlöst den österländska importen och de absolut vanligaste mynten är nu tyska. Bland mynt präglade ca 1050–1075 finns en hög andel präglade i Friesland. I Ryssland totalt utgör de frisiska mynten mer än en tredjedel (Potin 1967B, 55), vilket är mycket högre än i något annat område i Nordeuropa (Talvio 1985). Detta indikerar att frisiska handelsmän var mycket aktiva i Ryssland under denna period. Vi vet också att friserna handlade med resten av Östersjöområdet, inte minst Skandinavien. Det är troligt att en stor del av dessa 424 mynt kom till Ryssland med frisiska handelsmän som hade fått tag på mynten via sina handelskontakter med Skandinavien (jfr Potin 1990, 265–272). I Sigtuna fanns ett friserigille och en skatt från Venngarn (t.p.q. 1079) norr om Sigtuna innehåller det största antalet frisiska mynt i ett svenskt fynd (Jonsson 2002, 238–242).

Fig. 19. Tyskland. Jever. Hertig Ordulf 1059-1071.

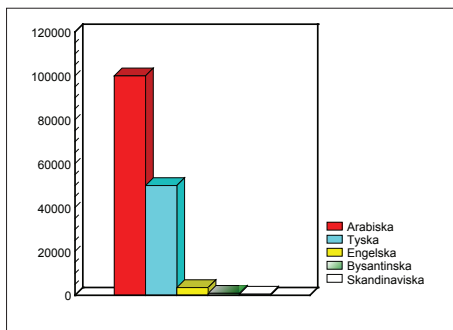

Fig. 20. Antal mynt från olika länder och områden i ryska fynd.

Om vi utgår från att frisiska handelsmän förde med sig det skandinaviska materialet, hur skulle det påverka spridningen av mynten? Friserna som kom via Östersjön till Ryssland måste då antagligen ha bedrivit handeln i norra Ryssland utmed Finska viken. Detta överstämmer med vad vi ser på kartorna för de skandinaviska imitationerna, samt de danska, norska och svenska mynten. Det svenska och norska materialet hittar vi uteslutande i detta område medan de danska mynten och de skandinaviska imitationerna också finns längre söderut i västra Ryssland. Detta verkar tala för att det var frisiska handelsmän som förde med sig det skandinaviska materialet till Ryssland.

Om vi kopplar detta till den tidigare hypotesen att avsaknaden av skandinaviska mynt under 800–900 talet skulle kunna bero

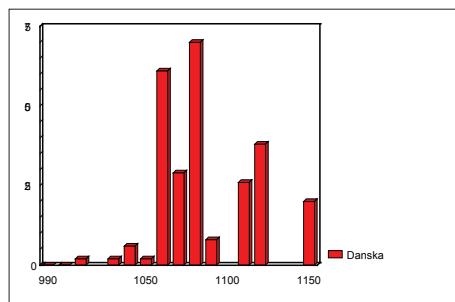

Fig. 21. Antal danska mynt funna i Estland baserat på fyndens t.p.q.

på att silvermynten representerar ett överskott i handeln från vikingarnas sida, kan vi kanske här se ett motsvarande underskott från frisernas sida. Tyska mynt är den näst största fyndgruppen i Ryssland under perioden 800–1140 (fig. 20) och skatterna med mynt från Skandinavien domineras vanligen av tyska mynt.

Estland som ligger nära koncentrationsområdet för skandinaviska mynt i Ryssland besöktes också av frisiska handelsmän och skulle därför kunna användas som en jämförelse. Fig. 21 visar antalet danska mynt funna i Estland i fynd från 990–1150 och vi kan se en klar likhet med det danska materialet funnet i Ryssland. Vi finner några få mynt under det sista årtiondet av 900-talet och första halvan av 1000-talet, men likt de ryska fynden börjar importen av mynt att ta fart fr.o.m. 1050 med friserna. Det estniska materialet stödjer hypotesen att friserna ska ha fört med sig de skandinaviska mynten.

Den yngsta skatten, Archangelsk längts upp i norr, med t.p.q. 1106, skiljer sig från övriga fynd. Som nämnts kom friserna till Ryssland med högsta sannolikhet via Östersjön och baserat på vad vi har sett på fyndkoncentrationen gjorde de troligen inga handelsresor in i Ryssland. Archangelskfyndet ligger avlägset, de flesta fynden av skandinaviska mynt ligger utmed floder och så är inte fallet här. Archangelskfyndet avspeglar troligen kontakterna med samerna och norra Skandinavien. Att fyndet också har flera sena norska mynt överstämmer med denna tolkning.

Sammanfattning

Syftet med undersökningen var att ge en ökad förståelse av kontakterna mellan Skandinavien och Ryssland med hjälp av det numismatiska materialet, d.v.s. vikingatida fynd i Ryssland med nordiska, skandinaviska imitationer, danska, norska och svenska mynt. För skatterna sammanlagt har man hittat cirka 523 mynt från 29 fyndplatser.

Det äldsta myntet är präglat ca 825–840 och det yngsta myntets präglingstid är 1093–1103. Sammanlagt har man under perioden hittat ca 200.000 mynt i Ryssland (Jonsson 2009, 59) så det skandinaviska materialet utgör mindre än 1% av det totala fyndmaterialet.

Av dessa 523 mynt ingår ett i ett fynd med t.p.q. från 800-talet och ett i ett fynd med t.p.q. från 900-talet. Från fynd med t.p.q. 1000–1050 finner vi 43 mynt och de resterande 478 mynten finns i fynd med t.p.q. efter 1050. Mynten dyker främst upp i norra och västra Ryssland i anslutning till de stora floderna och handelstäderna. Den största koncentrationen av fynd ligger i Ingermanland och i anslutning till sjön Ladoga. Den största andelen utgörs av de danska mynten som utgör över 74% av mynten (393 av 523).

Under hela perioden 800 till 1000 finner vi två mynt i Ryssland från skandinaviskt område. Detta beror emellertid inte på att det saknades kontakter områdena emellan, tvärtom vet vi både från historiska källor och arkeologiskt material att det fanns intensiva kontakter. En förklaring till avsaknaden av de nordiska mynten under 800- 900-talen är att kontakterna med Ryssland troligen huvudsakligen skedde från östra Skandinavien, där nordiska mynt inte är så vanliga. Vidare att vikingarna hade ett överskott i sina handelsresor i Ryssland och därför inte behövde föra med sig sina egna mynt på resorna österut.

Det är först efter den period man vanligtvis kopplar ihop med vikingar i österled, som mynten börjar dyka upp på allvar.

	<i>Ryssland</i>	<i>Sverige</i>	<i>Totalt</i>
Nordiska	8	757	765
Skand.imit.	33	2.116	2.149
Danska	393	5.317	5.710
Norska	17	232	249
Svenska	72	781	853
Totalt	523	9.203	9.726

Tabell 6. Antal skandinaviska mynt funna i Ryssland resp. Sverige under vikingatiden. Källa Jonsson 2010.

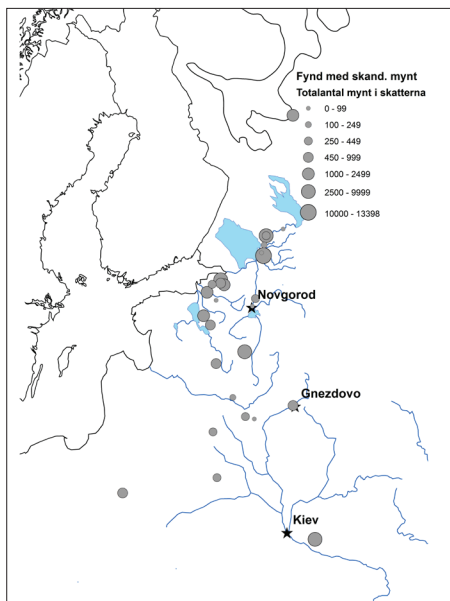

Fig. 22. Karta över alla skattfynd innehållande skandinaviska mynt.

Det kan ha samband med att frisiska mynt blev vanliga i Ryssland efter 1050 – under vissa delar av perioden kan så mycket som 95% av skattfynden bestå av frisiska mynt. Friserna handlade mycket med Skandinavien och de kan ha fört med sig mynten till Ryssland. Spridningen av de skandinaviska mynten efter 1050 visar en koncentrationen i norra Ryssland kopplad till Finska viken och Ladogaområdet, de områden som de frisiska handelsmännen med hög sannolikhet gjorde affärer med. Det kan röra sig om ett underskott i handelsutbytet från frisernas sida eftersom stora mängder frisiska mynt har hittats i Ryssland. Friserna kan då till viss del även ha använt skandinaviska mynt i sin handel med Ryssland.

Slutsatsen är att p.g.a. den begränsade mängden material i ryska fynd med mynt präglade i Skandinavien är det numismatiska materialet inte en bra grund för en analys om kontakterna mellan Skandinavien och Ryssland under vikingatiden.

<i>T.p.q</i>	<i>Fyndplats</i>	<i>Distrikt</i>	<i>Bauer 1929</i>	<i>Malmer</i>	<i>Potin 1967A</i>
833	Kislaja*	Smolensk	-	-	-
996	Novyj Dvor	Minsk	67	1966, 294	284
1002/3	Prusenici	Vitebsk	-		303-1
1011	Svir'stroj	Leningrad	-		221
1012	Vas'kovo	Velikie Luki	56	1966, 294	209
1018	Denisy	Perejaslav	77	1966, 294	380
1023	Novgorod	Novgorod	-	1997, 351	-
1027	Borovskaja	Peterhof	14	-	187
1034	Degtiany	Kopylsk	-	-	369
1035/9	Bujanicy	Kingisepp	4		182
1039	Lozgolovo	Kingisepp	-	1997, 352	175
1042	Strazevici	Sennenskij	69	-	281
1047	Novgorod(Sobač'i Gorby)	Novgorod	43	-	198
1055	Naginščina I	Gdov	28	1997, 352	147
1056	Polock	Vitebsk	65	-	279
1059	Ludwiszcze	Wegrow	-	-	368
1059	Kolodezi	Leningrad	-	1997, 350	-
1068	Lodejnoe Pole II	Olonec	3N	-	219
1068	Naginščina II	Gdov	-	-	148
1068	Syrinic	Leningrad	2	-	217
1068	Kolgolema	Leningrad	-	-	229
1068	Polna	Gdov	35	-	158
1073	Lodejnoe Pole III	Olonec	-	1997, 352	220
1079	Vichmjaz	Leningrad	-	1997, 352	228
1081	Lodejnoe Pole I	Olonec	3	1997, 351-352	218
1081	Ruč'i	Pskov	-	-	206
1106	Archangelsk	Archangelsk	-	1997, 350	-
1106	Spankovo	Peterhof	12	-	189
1111	Skadino	Ostrov	10N	-	170

* Noonan 1981, 34

Tabell 7. Tabell över de fynd som ingår i undersökningen.

Litteraturförteckning

Balint, Cs. 1981. Einige Fragen des Dirham-Verkehrs in Europa. *Acta Archaeologica Academiae Scientiarum Hungaricae* 33.

Bauer, N. 1929. Die russischen Funde abendländischer Münzen des 11. und 12. Jahrhunderts. *Zeitschrift für Archäologie* 39, 1929, 1–187; 40, 1930, 188–228 (Nachträge 42, 1935, 153–173).

Jonsson, K. 1995. Från utländsk metall till inhemskt mynt. *Myntningen i Sverige 995-1995*. Numismatiska Meddelanden XL, 43–61.

Jonsson, K. 2002. The numismatic evidence for Frisian trade in Sweden in the late Viking Age. *Moneta mediævalis. Studia numizmatyczne i historyczne ofiarowane Profesorowi Stanisławowi Suchodolskiemu w 65. rocznice urodzin* (red. R. Kiersnowski et al.). Warszawa 2002, 233–244.

Jonsson, K. 2009. Eastern contacts based on the coin finds. *Situne Dei* 2009, 57–67

Malmer, B. 1966. *Nordiska mynt före år 1000*. Lund 1966.

Malmer, B. 1989: *The Sigtuna Coinage c.*

995–1005. *Commentationes de nummis saeculorum IX – XI in Suecia repertis*. Nova Series 4. Stockholm 1989.

Malmer, B. 1997: *The Anglo-Scandinavian Coinage c. 995–1020*. *Commentationes de nummis saeculorum IX – XI in Suecia repertis*. Nova Series 9. Stockholm 1997.

Noonan, T. S. 1997, Scandinavians in european Russia. *The Oxford illustrated history of the Vikings* (red. P. Sawyer), Oxford 1997, 134–155.

Noonan, T. 1981. Ninth-century dirham hoards from European Russia: a preliminary analysis, by Thomas S. Noonan. *Viking-Age Coinage in the Northern Lands* (red. M.A.S. Blackburn & M. Metcalf). BAR International Series 122, 47–117.

Potin, V.M. 1967A. Topografija nachodok zapadnoevropejskich monet 10–13. vv. na territorii drevnej Rusi. *Trudy Gosudarstvennogo Ermitaza* 9 (1967), Leningrad 1967, 106–94.

Potin, V.M. 1967B, *Funde deutscher Münzen des 10–17 Jahrhundert aus dem europäischen Teil der Sowjetunion*. *Hamburger Beiträge zur Numismatik* 21, 53–63.

Potin, V.M. 1990. Funde westeuropäischer Denare im Norden der Sowjetunion. *Sigtuna papers* (red. K. Jonsson & B. Malmer). *Commentationes de nummis saeculorum IX – XI in Suecia repertis*. Nova Series 6. Stockholm 1990, 265–273.

Roslund, M. 1990. Kulturkontakter och varuutbyte 970–1200. *Makt och människor i kungens Sigtuna, Sigtunautgrävningen 1988–90*. Sigtuna 1990, 53–61.

Silvegren, U. 1996. Skånelands mynthistoria. *Myntningen i Sverige 995–1995*. Numismatiska Meddelanden XL, 265–284.

Skaare, K. 1976. *Coins and coinage in Viking-age Norway*. Oslo 1976.

Talvio, T. 1985, The Frisian element in the coin hoards of the late Viking Age in Scandinavia, Russia and the East Baltic lands. *Society and trade in the Baltic during the Viking Age. Papers of the VIIth Visby Symposium held at Gotlands Fornsal, Gotland's Historical*

Museum, Visby August 15th–19th, 1983 (ed. S.-O. Lindquist). Acta Visbyensia VII. Visbysymposiet för historiska vetenskaper 1983. Visby 1985, 195–200

Östergren, M. 1989. *Mellan stengrund och stenhus, Gotlands vikingatida silverskatter och boplatsindikation*. Visby 1989.

Samtliga foton: Kenneth Jonsson utom fig. 3 som är fotograferad av Erica Jonsson.

Aktuellt

Litteratur

Edvinsson, Rodney et al. (red.), *Exchange rates, prices, and wages, 1277–2008*. Stockholm 2010. I nio kapitel presenterar åtta författare analyser, Information och data avseende finansiell statistik för Sverige. Avsikten är att för en internationell publik presentera data i ett långtidsperspektiv. Författarna är ekonomhistoriker och ingen numismatiker har deltagit i projektet. Tyvärr betyder det också att verket innehåller en hel del märkliga uttryck och rena fel när det gäller beskrivningarna av olika mynträskningar etc.

Ekström, Curt et al. (red.), *Samlad glädje 2009*. Uppsala 2009. Med anledning av att Numismatiska klubben i Uppsala firade sitt 40-årsjubileum utkom en ny volym i serien Samlad glädje. Den innehåller ett stort antal artiklar varav bara några kan nämnas här. Kent Bengtsson fäster uppmärksamheten på 20 mynt från Gråmanstorps kyrka i Skåne. De hittades sannolikt när en värmeanläggning las in i kyrkan 1937. Bland mynten, som täcker 1200-talet till 1700-talet finns även en norsk 2 mark från Fredrik III 1648–1670 (Bengtsson beskriver den som en speciedaler). Frédéric Elfver diskuterar Johan Sverkerssons myntning. Bo Gunnarsson skriver om ytterligare stampkopplingar mellan en

dansk myntning omkring 1000 i Lund och York samt Sigtuna. Kjell Holmberg skriver om Karl Knutsson Bondes åboörtugar.

Horsnaes, Helle W., *Crossing boundaries. An analysis of Roman coins in Danish contexts. Vol. 1: Finds from Sealand, Funen and Jutland*. Publications of the National Museum. Studies in archaeology and history. Vol 18. Copenhagen 2010. De danska fynden med romerska mynt består framför allt av denarii, men även siliquae och solidi förekommer i hundratal, medan andra valörer (inkl. bronsmynt) är betydligt ovanligare. Fynden har tidigare diskuterats i ett flertal publikationer. Under de senaste 25 åren har det tillkommit mycket nytt material tack vare utgrävningar och fynd som gjorts av privatpersoner med metalldetektorer. Den nu aktuella volymen (volym 2 kommer att behandla fynden från Bornholm) lägger tonvikten vid fyndens provenienser och kontexter. Därför ingår heller ingen katalog utan materialet presenteras översiktligt i diagram, listor och kartor. Materialet analyseras efter geografisk fördelning resp. fyndkontext (gravar, vapenoffer, våtmarker, bosättning etc.). Vidare behandlas valörer och myntens präglingsstider. Som en jämförelse ges en kortfattad översikt över fynd i angränsande länder inkl. Sverige som har fynd som har många likheter med de danska fynden. Avslutningsvis presenteras en syntes med tolkningar av materialet ur olika aspekter. Det hade förenklats för läsaren om det hade funnits en tabell med en översikt över antal mynt fördelat på olika kategorier (denarii, siliquae, solidi etc.) och geografiska områden. Dessa uppgifter får man nu själv försöka sammanställa.

Ingvarsson, Gitte Tarnow, *Møntbrug. Fra vikingetid til vendertogter*. Aarhus 2010. Skriften behandlar perioden 1020–1241 där det tack vare det stora antalet nya lösfynd är möjligt att göra en analys med utgångspunkten från fynden i Roskildeområdet. Tonvikten läggs på monetariseringsprocessen och centralmaktens inflytande på

den ekonomiska utvecklingen i samhället. Slutsatsen är att det danska samhället går från en låg monetariseringsnivå ca 1020–1070/80 till en full monetariseringsnivå ca 1150–1241. Det finns här inte möjlighet att gå närmare in på analysen och resultaten. En djupare diskussion kring hur man kan definiera (i kvantitativa och andra termer) olika stadier av utvecklingen under en monetariseringsprocess utifrån ett numismatiskt material hade varit intressant.

Jonsson, Kenneth (red.), *Corpus nummorum saeculorum IX–XI qui in Suecia reperti sunt. Catalogue of coins from the Viking Age found in Sweden, 4. Blekinge. 1. Bräkne-Hoby–Sölvesborg*. Stockholm 2010. Åtta volymer utkom 1975–1987 i det projekt som kallas CNS och med uppgift att publicera alla vikingtida myntfynd i Sverige. Sedan 1988 saknas fast anställd personal, och samtidigt har antalet nya fynd vuxit kraftigt, drygt 30.000 mynt sedan 1988, vilket sammantaget gjort att arbetet med Blekingevolymen har tagit mycket längre tid än beräknat. Fynden omfattar 6.280 mynt från 15 fynd, varav skatten från Johannishus står för 4.821 ex. Denna skatt har det högsta bevarade antalet tyska mynt och dess sena slutmynt, t.p.q. 1120, gör att det är ett av de viktigaste fynden under hela vikingatiden i Sverige. Ett stort arbete har lagts ned av de tyska medarbetarna, Vera och Gert Hatz, bl.a. för att attribuera det stora antalet tidigare okända typer. I fyndet ingår också ett av två kända spanska mynt från vikingatida svenska fynd (det andra ingår i Listerbyfyndet, också publicerad i denna volym). De är präglade i nordöstra Spanien; Besalu, greve Bernhard II/III 1066–1097/1100–1111. För överskådlig framtid är detta den sista tryckta volymen i serien. I framtiden kommer fynden att publiceras på Internet, ett arbete som redan har inletts i blygsam skala.

Larsson, Per (red.), *Numismatiska axplock. En jubileumsbok*. Linköping 2009. Med anledning av att Myntklubben Skilling

Banco firade 40-årsjubileum 1969–2009 har föreningen utgett en skrift där medlemmarna skrivit 17 mestadels kortare artiklar. Några av artiklarna handlar om myntsamlade eller har koppling till Östergötland. Två diskuterar kopparmynt från 1700-talet. Några handlar om ryska eller antika mynt.

Malmer, Brita, *Den svenska mynthistorien. Vikingatiden ca 995–1030*. Stockholm 2010. Brita Malmers forskning om de s.k. skandinaviska efterpräglarna har under de senaste decennierna helt förändrat synen på myntningen i Sigtuna och Lund under slutet av 900-talet och början av 1000-talet. Den nu publicerade volymen är en syntes av resultaten vad gäller myntningen i Sigtuna ca 995–1030. Efter en bakgrund till sigtunamyntningen följer kapitel om myntherrarna i Sigtuna, staden Sigtuna, teknik, vikt m.m., anonyma mynt, stilar, fyndspridning och sammanfattning. Katalogen beskriver alla kända stampkopplingar (en stampkoppling = ett nr). För varje kombination redovisas sannoliketskategorier (att stampkombinationen präglats i Sigtuna) enligt skalan I–III. Totalt redovisas 636 kombinationer (inkl. nio tillägg) fördelade på tre perioder; I–ca 995–1000/5 (nr 1–62), II–ca 1000/5–1020 (nr 63–603), III – ca 1020–1030 (604–628). Det betyder att Olof Skötkonung omfattar period I–II och till period III förs Anund Jakob och Knut den store. Den senare bygger på en tolkning av en mycket omdebatterad åtsidesstamp med inskriften CNVT REX SW (Knut svearnas kung). Dessutom finns en skriftlig uppgift där Knut efter slaget vid Helgeå kallade sig kung över en del av svearna. Andra forskare menar att stampen faller inom den kategori sigtunastampar där myntherre och titel blandas utan reell innebörd. Hit hör ett antal sigtunastampar där Knut tituleras engelsmännens kung och även Anund tituleras engelsmännens kung på inte mindre än tre åtsidesstampar. Med den nya boken har den äldsta svenska myntningen blivit dokumenterad i en detaljrikedom som

saknar motstycke. Det har möjliggjorts genom att myntningen är synnerligen välbelagd genom ett enormt rikt fyndmaterial samt genom Brita Malmers långvariga och metodiska arbete.

Nilsson, Harald (red.), *Opus mixtum. Uppsatser kring Uppsala universitets myntkabinett*. Uppsala 2009. Efter att tre kataloger publicerats över olika delar av samlingen i Uppsala i serien *Studia Numismatica Upsaliensia* är det här dags för 19 artiklar som berör samlingarna. Hälften av artiklarna behandlar mynt från antiken till nyare tid, såväl svenska som ryska och orientaliska. Vikingatiden representeras av danska (Frédéric Elfer), islamiska (Gert Rispling) resp. karolingiska (Hendrik Mäkelar och Peter Berghaus) mynt i Uppsala. Medeltida mynt behandlas av Kjell Holmberg (åbopenningar från Karl Knutsson), Kenneth Jonsson (skattfynd från 1430-talet) och Lars O. Lagerqvist (Svante Nilssons örtug).

Paszkiewicz, Borys 2009: *Brakteaty – pieniądź średniowiecznych Prus*. Wrocław 2009. Paszkiewicz har tidigare i festskriften till Jørgen Steen Jensen diskuterat kronologin och föreslagit att ett system med myntindragningar tillämpades för Tyska Ordens pfennige. Nu har han skrivit en bok på samma tema och diskuterar ingående mynthistorien och dateringarna för alla typer från 1236/7 till 1523/5. Vidare ingår myntningarna för städerna Thorn och Elbing 1457–1526. Medeltida mynt från Tyska Orden ingår som en av flera utländska myntslag som påträffas framförallt i svenska kyrkor i södra Sverige.

Kenneth Jonsson

ISSN 1652-2303

© Numismatiska forskningsgruppen och förf. Foto förf. om inget annat anges.

Stockholms
universitet